

ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ  
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Оксана Горбачик,  
Олександр Козій

# НОВА ІСТОРІЯ КРАЇН АЗІЇ ТА АФРИКИ

Частина 1

*Методичні рекомендації  
до семінарських занять*

Дрогобич  
2025

**УДК 94(5+6)"654"(072)**

**Г 67**

*Рекомендовано до друку вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка  
(протокол № 6 від 26 червня 2025 р.)*

**Рецензенти:**

**Стецик Ю. О.**, доктор історичних наук, професор кафедри історії України та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка;

**Медвідь О. В.**, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

**Відповідальний за випуск:**

**Петречко О. М.**, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін факультету історії, педагогіки та психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

**Горбачик О., Козій О.**

**Г 67      Нова історія країн Азії та Африки :** методичні рекомендації до семінарських занять для підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 014 «Середня освіта (Історія)» галузі знань 01 «Освіта / Педагогіка». Дрогобич : ДДПУ ім. Івана Франка, 2025. Частина 1. 72 с.

Методичні рекомендації відповідають програмі курсу «Нова історія країн Азії та Африки» для підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 014 «Середня освіта (Історія)» галузі знань 01 «Освіта / Педагогіка», затвердженої науково-методичною радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Нова історія країн Азії та Африки є частиною всесвітньої історії і займає вагомe місце у процесі підготовки фахового історика. Виділені для практичних занять теми торкаються найбільш важливих подій в історії країн Сходу, пов'язаних із соціально-економічними зрушеннями та з розвитком національно-визвольних рухів, і хронологічно охоплюють період з XVII і до середини XIX ст. У посібнику представлено теми та питання практичних занять, подано методичні рекомендації, щодо їх розгляду, а також термінологічний словник.

## З М І С Т

|                                                                |           |
|----------------------------------------------------------------|-----------|
| <b>Передмова .....</b>                                         | <b>4</b>  |
| <b>Рекомендовані підручники, посібники, збірники .....</b>     | <b>9</b>  |
| <b>Тема I. Революція 1867–1868 рр.</b>                         |           |
| і буржуазні перетворення в Японії .....                        | 11        |
| <b>Тема II. Тайпінська держава в Китаї (1850–1864).....</b>    | <b>18</b> |
| <b>Тема III. Індійське народне повстання (1857–1859).....</b>  | <b>24</b> |
| <b>Тема IV. Османська імперія</b>                              |           |
| наприкінці XVIII – середині XIX століття.....                  | 30        |
| <b>Тема V. Бабідські повстання і спроби реформ</b>             |           |
| в Ірані у XIX столітті .....                                   | 36        |
| <b>Тема VI. Утворення Дурранійської держави в Афганістані.</b> |           |
| Боротьба проти англійського вторгнення                         |           |
| (XVIII – перша половина XIX століття)... ..                    | 42        |
| <b>Тема VII. Держави Індокитайського півострова</b>            |           |
| у другій половині XVII – середині XIX століття.....            | 47        |
| <b>Термінологічний словник.....</b>                            | <b>53</b> |

## ПЕРЕДМОВА

Нова історія країн Азії та Африки є частиною всесвітньої історії і займає вагоме місце у процесі підготовки фахового історика. Виділені для практичних занять теми торкаються найбільш важливих подій в історії країн Сходу, пов'язаних із соціально-економічними зрушеннями та з розвитком національно-визвольних рухів, і хронологічно охоплюють період з XVII до середини XIX ст.

Цей курс є логічним продовженням курсу з історії країн Азії та Африки в середні віки. Стержнева ідея курсу – розгляд взаємодії західної (християнської) цивілізації і культур країн Сходу в епоху європейських колоніальних захоплень. Велика увага приділяється розгляду особливостей розвитку основних країн Азії на початок епохи колоніалізму, реакції східних країн на політику європейських держав, раннім буржуазним революціям в Ірані, Китаї, Туреччині. Історія країн Азії та Африки в новий час і вивчається паралельно з курсом нової історії країн Європи і Америки.

Мета курсу полягає у формуванні у студентів науково обґрунтованих уявлень про розвиток країн Азії та Африки у вказаний період. Завданнями курсу є: формування у студентів історичного мислення; розвиток міжпредметних і внутрішньопредметних зв'язків; підготовка студентів до викладання гуманітарних дисциплін.

Посібник розрахований для студентів факультету історії, педагогіки та психології денної форми навчання педагогічного університету. Методичні рекомендації покликані допомогти їм при самостійному вивченні курсу нової історії країн Азії та Африки, у підготовці до семінарських занять.

Семінарські заняття з курсу історії країн Азії та Африки в новий час проводяться відповідно до навчального плану на денній формі навчання факультету історії, педагогіки та психології. Починаючи підготовку до практичних занять, студент повинен ознайомитися з матеріалом відповідного підручника і змістом

лекцій з тим, щоби мати загальне уявлення про вибрану тему і її місце в історії певної країни чи регіону.

Головна мета занять полягає у тому, щоби виявити специфіку розвитку кожного окремого народу, взаємозв'язок, взаємозалежність історичної еволюції народів, їхнє місце в загальноісторичному процесі людства. Вивчення історії народів Сходу, їх ролі у світовій політиці, опору традиційних суспільних структур під натиском колоніалізму, особливостей соціально-економічного розвитку дає змогу краще зрозуміти глобальний світ, простежити тенденції розвитку сучасного суспільства.

До кожної запропонованої теми семінарських занять додаються теми індивідуальних завдань, короткий список основних джерел та літератури.

При підготовці до семінарських занять рекомендується ознайомитися з широким спектром думок з аналізованих проблем, оскільки основне завдання цього семінарського циклу полягає в розвитку у студентів самостійного і незалежного підходу до аналізу проблем сходознавчого характеру. Саме тому, особливо важливим є використання джерел, якими забезпечені практично всі теми семінарських занять.

Література, що рекомендується до пропонованих планів, дозволяє вивчити проблематику теми і сформулювати відповідну думку. До списку літератури включені також найбільш актуальні публікації наукових журналів

Крім того, студенти не повинні обмежуватися наявним списком літератури, що рекомендується до тем семінарських занять, а здійснювати самостійний пошук нових матеріалів і наукових досліджень. Без цього неможливо провести повноцінну роботу з даної тематики.

Розвиток і поширення в останні десятиліття нових засобів масової інформації, а саме Інтернету, зробило можливим використання раніше недоступних джерел інформації. Можливості історика в його використанні значущі. По-перше, він є одним з важливих каналів здобуття інформації з вибраних як об'єкт

вивчення сюжетів не лише сучасної, але й давньої історії, економіки, політики, культури. По-друге, в інформаційному полі Інтернету можна знайти анотації книг і статей, критичні нариси і рецензії на окремі видання, що, безумовно, збагачує світогляд і уяву про різноманітність поглядів на один і той самий предмет. По-третє, через Інтернет можна отримати різноманітні наочні посібники, ілюстративні, статистичні матеріали, які можна використовувати в ході семінарів, у процесі самостійної роботи поза аудиторією. Інакше кажучи, використання інформаційного простору Інтернет помітно розширює межі студентських можливостей у вивченні курсу з нової історії країн Азії і Африки, зрештою, як і інших дисциплін, і дозволяє їм оволодіти новими віртуальними методами ведення наукових досліджень.

У процесі вивчення дисципліни студенти повинні знати:

а) поняття і категорії: колоніалізм – система політичного та економічного панування європейських держав над територіями Азії та Африки, який включає пряме управління колоніями (Індія, Алжир), протекторат (Єгипет, Туніс) та сфери впливу (Китай, Персія) і т. п.; імперіалізм – політика експансії великих держав, спрямована на встановлення контролю над слабшими країнами через економічний і політичний вплив, яка особливо посилилася у другій половині XIX ст.; модернізація – процес адаптації традиційних суспільств до нових політичних, економічних та технологічних умов. Наприклад, реформи Мейдзі в Японії (1868–1912), реформи Танзимату в Османській імперії (1839–1876); націоналізм – ідеологія та рухи, спрямовані на створення незалежних національних держав. В Азії та Африці це призводило до боротьби за незалежність від колоніального панування (Індійський національний конгрес, рух «Молодих турків» в Османській імперії); західництво і традиціоналізм. Два протилежні підходи до розвитку країн: одні еліти прагнули до запозичення західного досвіду (реформи в Єгипті при Мухаммеді Алі), інші – до збереження традиційної культури (Китай до Опіумних воєн); соціальні зміни – колоніальне правління призвело до змін у

структурі суспільств: руйнування традиційних громад, поява міського робітничого класу, виникнення місцевої буржуазії; релігійні та культурні рухи – у відповідь на європейську експансію в багатьох країнах Азії та Африки були започатковані релігійні реформи та національно-релігійні рухи (ваххабізм у Саудівській Аравії, махдистський рух у Судані).

Уміти:

а) загальна компетентність:

- вміти формулювати проблему, яка розглядається;
- вміти визначати мету і завдання наукової проблеми;
- вміти будувати одну або декілька робочих гіпотез з певної теми;

- вміти відбирати джерела, а також фактичний матеріал, які необхідні для обґрунтування теорії, викладу проблеми, розгляду причинно-наслідкових зв'язків;

б) компетентність, що відповідає предмету:

- розкривати тенденції в розвитку науки та історіографії новітньої історії країн Сходу, дати характеристику джерельної бази, хронології та періодизації;

- працювати з історичними картами;

- розкривати методи колоніальної експлуатації в епоху імперіалізму;

- характеризувати взаємодію традиційних укладів із західним колоніальним капіталом;

- виділяти в історії країн Сходу корінні проблеми: вплив природних умов на економіку та культуру, періоди розквіту і занепаду, політичні і соціальні процеси як наслідок колоніального панування;

- дати характеристику колоніальній політиці європейських держав у країнах Азії та Африки після завершення Першої світової війни;

- вказати на особливості соціально-економічного і політичного розвитку в країнах Сходу у міжвоєнний період;

- з'ясувати роль Африки південніше Сахари у післявоєнній світовій економіці та зміни в характері колоніальної експлуатації;

- охарактеризувати процеси деколонізації після завершення Другої світової війни та досягнення і втрати країн тихоокеанського регіону у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.;

- згідно з панівними в сучасній історіографії методології та дослідницьких технік, інтерпретувати корінні проблеми розвитку в країнах Сходу.

Курс орієнтує на такі види професійної діяльності :

- навчально-виховний;

- науково-методичний;

- культурно-просвітницький.

Отже, нова історія Азії та Африки характеризується складною взаємодією між традиційними структурами і зовнішніми впливами, що формували сучасний вигляд цих регіонів. Ці поняття і категорії допоможуть студентам зрозуміти складну історію цих регіонів та їх роль у світовій історії. Зазначені історичні явища та процеси глибоко вплинули на сучасний стан справ у цих регіонах, і їх розуміння є важливим для аналізу сучасних подій і вирішення глобальних проблем.

Сучасний історик повинен бути всесторонньо освіченою людиною, постійно аналізувати інформацію про світ, який досить швидко змінюється та регулярно простежувати події, що відбуваються.

Навчальне видання також містить рекомендовані підручники, посібники, збірники та термінологічний словник, що є важливим для кращого запам'ятовування понять, термінів тощо.

## Рекомендовані підручники, посібники, збірники

1. Бродський Р. М. Нова історія країн Азії і Африки (1642–1870). Львів : Вища шк., 1979. 284 с.
2. Бродський Р. М. Нова історія країн Азії і Африки (1871–1917). Львів : Вища шк., 1986. 333 с.
3. Булик М., Гаврилова Н. Міжнародні відносини та зовнішня політика Китаю в історичній ретроспективі : навчальний посібник. Маріуполь : МДУ, 2019. 233 с. URL: [https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2031/1/NP\\_mizhnar\\_vidnosyny.pdf](https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2031/1/NP_mizhnar_vidnosyny.pdf)
4. Гайдар Ю. В., Ямпольська Л. М. Японська родина в період «Мейдзі ісін» (1868–1912 рр.). *Сходознавство. Актуальність та перспективи* : матеріали IV Міжнародної науково-методичної конференції (м. Харків, 24 березня 2023 р.) : у 2 ч. / ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2023. Ч. II. С. 148–152. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/items/bed4a4c1-2268-4a09-b55b3cbdf5e2c8ac>
5. Кара Мурза Г. С. Тайпіни. Велика селянська війна і Тайпінська держава в Китаї 1850–1864 рр. Київ : Радянська школа, 1951. 136 с.
6. Медведєва Ю. Ю. Модернізаційні і контрмодернізаційні складові синтоїзму та дзен-буддизму: ретроспектива і сучасність. *Грані : науково-теоретичний альманах*. 2016. № 4 (19). С. 106–111. DOI: <https://doi.org/10.15421/1716086>
7. Мохуренко О. Ю., Іржавська А. П. Індійське народне повстання 1857–1859 рр. *Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка – 2023»*. 2023. С. 54–56. URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/5682/>
8. Набока О. В. Політика США в Східній Азії в 30–70-х рр. XIX ст. : монографія. Ужгород : ВДНЗ «Ужгородський національний університет» – Видавництво «Гражда», 2016. 284 с.
9. Плюта Н. В., Синяк С. Л., Десятничук І. О. Ідеологія бусі в період Бакумацу та самураї. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 8 (14). С. 1017–1030.

10.Пронь С. В. Історія Японії (від реставрації Мейдзі до сучасності: 1868–2009 роки). Миколаїв, 2010. 547 с.

11.Рубель В. А. Японська цивілізація: традиційне суспільство і державність. Київ : «Аквілон-Прес», 1997. 256 с.

12.Рубель В. А. Нова історія Азії та Африки: Постсередньовічний Схід (XVIII – друга половина XIX ст.). Київ : Либідь, 2007. 560 с.

## **Тема І: Революція 1867–1868 рр. і буржуазні перетворення в Японії**

1. Соціально-економічне становище Японії у першій половині XIX століття.
2. Політична криза системи сьогунату Токугава. Консолідація антисьогунської опозиції.
3. Громадянська війна і ліквідація сьогунату.
4. Реформи і становлення основ японського капіталізму.

### ***Індивідуальні завдання:***

1. Токугава Іеясу – патріарх роду Токугава, засновник і перший сьогун сьогунату Едо.
2. Самураї та культура бусідо в Токугавській Японії.
3. Ізоляція Японії у період Токугава: причини, наслідки та поступове відкриття країни.

### **ДЖЕРЕЛА:**

1. Hardacre, Helen. Shinto and the State, 1868–1988. Princeton, NJ. : Princeton University Press, 1989. URL: <https://archive.org/details/shintstate1868190000hard>

### **ЛІТЕРАТУРА:**

1. Бродський Р. М. Нова історія країн Азії і Африки (1642–1870). Львів : Вища шк., 1979. 284 с.
2. Бродський Р. М. Нова історія країн Азії і Африки (1871–1917). Львів : Вища шк., 1986. 333 с.
3. Гайдар Ю. В., Ямпольська Л. М. Японська родина в період «Мейдзі ісін» (1868–1912 рр.). *Сходознавство. Актуальність та перспективи* : матеріали IV Міжнародної науково-методичної конференції (м. Харків, 24 березня 2023 р.) : у 2 ч. / ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2023. Ч. II. С. 148–152. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/items/bed4a4c1-2268-4a09-b55b3cbdf5e2c8ac>

4. Галич Ю., Ямпольська Л. Військова реформа мейдзінської Японії та її вплив на долю самурайства. URL: <https://www.economy-confer.com.ua/full-article/5183/>

5. Медведєва Ю. Ю. Модернізаційні і контрмодернізаційні складові синтоїзму та дзен-буддизму: ретроспектива і сучасність. *Грані : науково-теоретичний альманах*. 2016. № 4 (19). С. 106–111. DOI: <https://doi.org/10.15421/1716086>

6. Плюта Н. В., Синяк С. Л., Десятничук І. О. Ідеологія бусі в період Бакумацу та самураї. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 8 (14). С. 1017–1030.

7. Пронь С. В. Історія Японії (від реставрації Мейдзі до сучасності: 1868–2009 роки). Миколаїв, 2010. 547 с.

8. Набока О. В. Політика США в Східній Азії в 30–70-х рр. XIX ст. : монографія. Ужгород : ВДНЗ «Ужгородський національний університет» – Видавництво «Гражда», 2016. 284 с.

9. Рубель В. А. Японська цивілізація: традиційне суспільство і державність. Київ : «Аквілон-Прес», 1997. 256 с.

10. Рубель В. А. Нова історія Азії та Африки: Постсередньовічний Схід (XVIII – друга половина XIX ст.). Київ : Либідь, 2007. 560 с.

11. Ушенко Д. О. Контент-аналіз конституції Японської імперії 1889 року. *Історіосфера* : матеріали XIV наукової конференції викладачів, здобувачів вищої освіти та молодих учених Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (5–6 квітня 2019). Одеса : Університет Ушинського, 2019. С. 133–140.

12. Черкун Н. А. Кризові явища сьогунату Токугава напередодні реставрації Мейдзі. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2013. № 6. С. 74–79.

13. From the Edo Period to Meiji Restoration in Japan. URL: <https://courses.lumenlearning.com/suny-fmcc-boundless-worldhistory/chapter/from-the-edo-period-to-meiji-restoration-in-japan/>

14. Richard L. Tames. A Traveller's History of Japan. New York : Interlink Books. URL: <https://archive.org/details/travellershistor00tame/mode/2up>

15. The Meiji Restoration and Modernization. URL: [https://afe.easia.columbia.edu/special/japan\\_1750\\_meiji.htm](https://afe.easia.columbia.edu/special/japan_1750_meiji.htm)

### **Основні дати та події:**

✓ 1600 рік – Битва при Секігахарі. Токугава Ієясу перемагає своїх суперників і закладає основу для встановлення сьоґунату Токугава.

✓ 1603 рік – Заснування сьоґунату Токугава. Токугава Ієясу отримує титул сьоґуна і встановлює військовий уряд у Едо (сучасне Токіо).

✓ 1614–1615 роки – Облога Осаки. Сьоґунат Токугава знищує залишки роду Тойотомі, остаточно закріплюючи свою владу.

✓ 1635 рік – Едикт про закриття країни (Сакоку). Японія обмежує контакти з іноземцями, дозволяючи лише обмежену торгівлю через Нагасакі (переважно з голландцями та китайцями).

✓ 1637–1638 роки – Сімабарське повстання. Велике повстання християн і селян на острові Кюсю, жорстоко придушене сьоґунатом.

✓ 1837 рік – Повстання Осіо Хейхатіро. Виступ самурая-просвітителя Осіо Хейхатіро проти корумпованої влади, швидко придушений.

✓ 1853 рік – Прибуття військової експедиції військових кораблів США на чолі з кокомодором Перрі. Флот США під командуванням Меттью Перрі прибуває до Японії, вимагаючи відкриття країни для торгівлі.

✓ 1854 рік – Підписання Канагавського договору. Японія змушена укласти договір з США, що знаменує кінець політики ізоляції (Сакоку).

✓ 1868 рік – Початок реставрації Мейдзі. Повалення сьогунату Токугава, передача влади імператору Мейдзі та початок масштабних реформ у Японії.

Цей період відзначався тривалою ізоляцією, стабільністю, а наприкінці – поступовим відкриттям Японії для світу та початком модернізації.

### **Методичні рекомендації**

Мета заняття – дослідити становище Японії у постсередньовічний період; з'ясувати причини ізоляції країни від зовнішнього світу; вказати на причини, наслідки та роль «Мейдзі-ісін» у поступальному розвитку держави.

Революція 1867–1868 рр. була найбільшою подією у новій історії Японії. Вивчення теми треба розпочати зі з'ясування причин і передумов, що сприяли формуванню революційної ситуації у країні у 50–60-х рр. XIX ст. Для цього спершу необхідно охарактеризувати економічний лад, станову структуру японського суспільства у першій половині XIX ст. Тут доцільно відзначити найважливіші риси соціально-економічних відносин у країні і особливості її державного устрою. При цьому важливо пам'ятати, що Японія була чи не єдиною країною Сходу, у розвитку якої період колоніалізму збігся не зі станом загальної, іноді вельми гострої внутрішньої кризи, а, навпаки, з моментом бурхливого внутріполітичного піднесення, пов'язаного з подоланням кризових тенденцій у ході т. зв. реставрації Мейдзі і наступних за нею важливих конструктивних реформ, які вивели країну на початку XX ст. до числа найпотужніших держав світу.

Аналізуючи наростаючу на початку XIX ст. кризу токугавського режиму, студенти повинні у першу чергу звернути увагу на хід формування в надрах феодалної Японії капіталістичного укладу. Які були ознаки процесу розкладу феодалних відносин, котрий прискорився у першій половині XIX ст.? І що ми можемо назвати яскравим свідченням активного визрівання передумов капіталістичного способу виробництва?

У ті ж десятиліття, коли в одних країнах Сходу на передній план виходила клерикальна реакція, в інших правлячі династії не могли дати рішучу відсіч колонізаторам, а в третіх політична адміністрація, як і економіка, виявилися під контролем іноземців, японці практично без усякого політичного втручання ззовні, але із залученням необхідних для швидкої модернізації країни запозичень нарощували темпи економічного зростання, модернізовували принципи і методи промислового виробництва, енергійно і вміло домагалися необхідних для цього нововведень у політичних інститутах, правових нормах, у сфері громадянських свобод, освіти, культури і т. д. Причому, все це відбувалося без радикальних змін усталених традицій, але на основі гармонійного засвоєння і логічної трансформації принципів і цінностей минулого, благотворного синтезу свого і чужого, старого і нового. Тому треба визначити роль цивілізаційного фундаменту японських традиційних структур, що базувався на конфуціанстві, а також з'ясувати вплив іноземного втручання на розвиток подій як в економічному, так і в політичному житті країни.

Характеризуючи чотири традиційні стани японського суспільства (си-но-ко-сьо), важливо звернути особливу увагу на два чинники, що визначали економічне і громадське життя Японії в епоху Токугава – тривалий мир і політику самоізоляції, як ці чинники вплинули на становий лад. Головне завдання – показати, як і чому змінилося становище кожного стану в епоху Токугава через призму формування передумов Мейдзі-ісін.

Необхідно, пояснивши особливості дуалістичної форми правління, взаємовідношення імператора і сьогуна, визначити форму державного устрою Японії в період правління дому Токугава.

Безумовно, що процеси, які відбувалися в тодішній Японії переважно з причин економічних негараздів, перехідного періоду, викликали гостре невдоволення різних соціальних прошарків і станів суспільства. У чому виявилось невдоволення, якою була реакція найактивніших прошарків населення? При з'ясуванні суті

подій треба приділити увагу розстановці суспільних сил у країні: ролі буржуазії, що зароджувалася у передреволюційній ситуації, відношення блоку самурайства і буржуазії до антифеодальної боротьби селянських мас і міської бідноти. Оскільки селянські повстання були тією соціальною силою, що постійно розхитувала режим сьогунату і привела на поч. ХІХ ст. до глибокої політичної кризи, то студент повинен проаналізувати становище селянства у сьогунаті Токугава, викласти короткі дані про найгучніші повстання першої половини ХІХ ст., знайти спільні і відмінні риси у селянських виступах.

Розкриваючи питання про формування антисьогунської опозиції, варто звернути особливу увагу на ідеї, які піднімали авторитет імператора на шкоду сьогуну і які стали прапором антисьогунського руху (ідеї «історичної школи Міто» і школи «національної науки»). Також необхідно продемонструвати вміння відбирати фактичний матеріал – коротко викласти події, що привели до оформлення антисьогунської коаліції, показати, коли і чому друга частина її гасла «сонно-дзеї» («шанування імператора – вигнання варварів») трансформувалася у «тобаку» («скидання бакуфу»), а головне – пояснити суть подій 1867–1868 рр., що привели до падіння сьогунату Токугава і реставрації імператорської влади.

Детальному вивченню підлягають аграрна, адміністративна, податкова, військова реформи, перетворення у галузі освіти, що проводилися у першій половині 70-х рр. і сприяли капіталістичному розвитку країни. Головне – розкрити зміст основних перетворень перших років правління імператорського уряду, коли були закладені основи модернізації Японії, що здійснювалася під гаслом «вакон – есай» («японський дух – західні знання»). Розпочати треба з кардинальних змін у найвищих органах державної влади, передовсім у становищі імператора, звертаючи увагу на особисту участь імператора Муцухіто у різноманітних заходах щодо модернізації.

Не зупиняючись на викладі подій 1867–1868 рр. і наступних перетворень, необхідно зосередитися також на оцінці Мейдзі-ісін вітчизняними і зарубіжними істориками, використовуючи історіографічні роботи.

Феномен економічного розвитку Японії, яка випередила інші країни Азії, привертає увагу вчених-японознавців усього світу. Ніхто з них не ставить під сумнів, що швидкий розвиток капіталізму в країні розпочався після революції Мейдзі, як і те, що її причини корінилися в якісних змінах у соціально-економічному і суспільно-політичному житті країни, які мали місце у попередньому столітті. Однак питання про час зародження капіталістичних відносин залишається досі одним із найдискусійніших у японознавстві. Тому варто проаналізувати основні позиції щодо проблеми генези капіталізму в Японії.

## Тема II: Тайпінська держава в Китаї (1850–1864)

1. Китай у першій половині XIX століття. Передумови тайпінського повстання.
2. Початок селянської війни і проголошення держави тайпінів. Суспільний і державний лад Тайпін тяньго.
3. Загострення суперечностей у таборі тайпінів. Переворот 1856 року у Нанкіні та його наслідки.
4. Причини поразки і значення селянської війни тайпінів.

### *Індивідуальні завдання:*

1. Перша опіумна війна (1839–1842).
2. Друга опіумна війна (1856–1860).

### ДЖЕРЕЛА:

1. China – History – Taiping Rebellion, 1850–1864. Personal narratives, British. URL: <https://onlinebooks.library.upenn.edu/webbin/book/browse?type=lcsbc&key=China%20%2D%2D%20History%20%2D%2D%20Taiping%20Rebellion%2C%201850%2D1864%20%2D%2D%20Personal%20narratives%2C%20British&c=x>
2. Letters From China: The Taiping Rebellion. URL: <https://www.ourwarwickshire.org.uk/content/article/letters-from-china-the-taiping-rebellion>

### ЛІТЕРАТУРА:

1. Бродський Р. М. Нова історія країн Азії і Африки (1642–1870). Львів : Вища шк., 1979. 284 с.
2. Булик М., Гаврилова Н. Міжнародні відносини та зовнішня політика Китаю в історичній ретроспективі : навчальний посібник. Маріуполь : МДУ, 2019. 233 с. URL: [https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2031/1/NP\\_mizhnar\\_vidnosyny.pdf](https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2031/1/NP_mizhnar_vidnosyny.pdf)
3. Кара Мурза Г. С. Тайпіни. Велика селянська війна і Тайпінська держава в Китаї 1850–1864 рр. Київ : Радянська школа, 1951. 136 с.

4. Набока О. В. Участь США в розгромі тайпінського повстання в Китаї (1858–1864). Китайська цивілізація: традиції та сучасність. *Перспективи соціально-економічного та політичного розвитку КНР в XXI столітті* : матеріали ІХ наук. конф. (22 верес. 2015 р.) / Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України. Київ : КНЕУ; ІВО, 2015. С. 70–72. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/64747651-17c1-482f-b71a-89d8ea9d63cb/content>

5. Набока О. В. Політика США в Східній Азії в 30–70-х рр. XIX ст. : монографія. Ужгород : ВДНЗ «Ужгородський національний університет» – Видавництво «Гражда», 2016. 284 с.

6. Нестеренко А. Перша опіумна війна як привід перетворення Китаю в напівколонію західних держав : збірник тез наукових доповідей (Бердянський університет). Бердянськ, 2017. С. 22–25. URL: <https://bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2020/05/Filolohichni-nauky-2020-2.pdf>

7. Попов М. М., Сіренченко А. С., Іржавська А. П. Особливості дисципліни та ідеологічної пропаганди в державі Тайпін Тяньго. *Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка – 2021»* : XXIII Всеукраїнська наукова конференція молодих учених / редкол.: О. В. Черевко (голова) та ін. 2021. С. 77–79. URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/5116/>

8. Проценко В. Феномен тайпінського повстання, як особлива форма боротьби з колоніальною владою : збірник тез наукових доповідей (Бердянський університет). Бердянськ, 2017. С. 31–34. URL: <https://bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2020/05/Filolohichni-nauky-2020-2.pdf>

9. Рубель В. А. Нова історія Азії та Африки: Постсередньовічний Схід (XVIII – друга половина XIX ст.). Київ : Либідь, 2007. 560 с.

10. Скрипник О. М. Перша опіумна війна: початок занепаду могутності Імперії Цин. *Гуржіївські історичні читання*. 2014. Вип. 7. С. 342–345. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/gurit\\_2014\\_7\\_131](http://nbuv.gov.ua/UJRN/gurit_2014_7_131)

11. Чай в обмін на опіум: як Британія в XIX столітті насправді перемогла Китай. URL: <https://espresso.tv/chay-v-obmin-na-opium-yak-britaniya-v-khikh-stolitti-naspravdi-peremogla-kitay>

12. Чистякова К. В., Іржавська А. П. Роль Англії, Франції та США у придушенні повстання тайпінів у Китаї. *Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка – 2021»* : XXIII Всеукраїнська наукова конференція молодих учених / редкол.: О. В. Черевко (голова) та ін. 2021. С. 106–107. URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/5131/>

### **Основні дати та події:**

✓ 11 січня 1850 – Хун Сюцюань проголошує створення Тайпінського Небесного Царства (太平天国) і початок повстання.

✓ 11 січня 1851 – Битва при Цзінтянь (金田起义): Тайпінські війська здобувають першу значну перемогу, офіційно оголошено незалежність Тайпінської держави.

✓ березень 1853 – Захоплення Нанкіна: Тайпінські війська беруть під контроль місто, перейменовуючи його на Тяньцзінь (Небесна столиця).

✓ 1853–1856 – Розширення територій Тайпінської держави та боротьба з династією Цін.

✓ вересень 1856 – Інцидент Тяньцзіня: внутрішній конфлікт між лідерами Тайпінського повстання, що призвів до страти Ян Сюціна та ослаблення руху.

✓ 1858–1860 – Західні держави ведуть Другу опіумну війну з династією Цін, що тимчасово відволікає цінські війська від боротьби з Тайпінами.

✓ травень 1860 – Тайпінські війська під командуванням Лі Сючена здійснюють успішний похід на північ, погрожуючи Пекіну, але змушені відступити.

✓ 1862–1864 – Контрнаступ цінських військ за підтримки західних держав і місцевих китайських міліцій (зокрема армії Цзен Гофаня).

✓ 19 липня 1864 – Падіння Нанкіна: місто захоплене цінськими військами, що фактично завершує Тайпінське повстання.

✓ 30 серпня 1864 – Лі Сючен страчений, а залишки тайпінських сил розбиті, що означає остаточне придушення Тайпінського руху.

Ці події визначили хід Тайпінського повстання, яке стало одним із наймасштабніших конфліктів XIX ст.

### **Методичні рекомендації**

Мета заняття – розглянути передумови, основні риси і характер найбільшого селянського руху у новій історії Китаю та вказати на його наслідки.

Вивчення теми необхідно починати із характеристики внутрішнього і міжнародного становища Китаю на середину XIX ст. Важливо виявити прояви кризи феодального суспільства і політичного режиму маньчжурської династії Цін. Завдання студентів у цьому питанні полягає також у тому, щоби визначити причини активізації агресивної колоніальної політики європейських країн і США на Далекому Сході, коротко висвітлити хід «опіумних» війн, показати причини поразки Китаю. Тут же потрібно викласти і проаналізувати зміст нерівноправних договорів, нав'язаних Китаю Великобританією, Францією, США у 1840–1850 рр. На завершення треба показати вплив загарбницької колоніальної політики капіталістичних держав на суспільно-економічне становище у Китаї та їхню роль у процесі перетворення його на напівколоніальну країну.

При з'ясуванні причин масових селянських хвилювань у перш. пол. XIX ст. на півдні Китаю необхідно згадати наслідки першої «опіумної» війни для соціально-економічного розвитку країни (особливо підвищення обмінного курсу срібного ляна, пов'язаного з торгівлею опіумом, яка значно розширилася, і необхідність виплати контрибуції), щоб визначити соціальний склад учасників численних таємних товариств і єретичних сект напередодні війни.

Ідея тайпін (велика рівність) сягає рубежу нашої ери і надихала учасників повстання «Жовтих пов'язок» в часи існування імперії Хань. Однак тепер вона стала інтерпретуватися дещо інакше. Тому перш ніж розглядати хід тайпінського повстання, потрібно з'ясувати погляди його керівника Хун Сюцюаня, що стали основою ідеології тайпінів. Необхідно пояснити, в яких джерелах він черпав свої ідеї, якої форми набував їхній синтез. При розгляді першого питання плану необхідно зупинитися на підготовці повстання «Товариством поклоніння Богові». Висвітлюючи початковий етап тайпінського повстання, варто з'ясувати, з кого складалася основна маса повсталих, що їх об'єднувало.

Зміст другого питання – виклад перебігу подій від проголошення «Небесної держави великого благоденства» до гострої внутрішньополітичної кризи, яка призвела до перевороту 1856 р. з наступним занепадом держави тайпінів. Це основне питання теми. Його вивчення повинно відбуватися у двох напрямках. По-перше, необхідно детально розглянути зміст основного програмного документа селянської війни сер. XIX ст. – «Земельної системи Небесної династії» («Аграрний закон»), що був виданий у 1853 р. тайпінським урядом у Нанкіні. Саме у ньому відображені вимоги повсталих, характер руху, принципи суспільного і державного ладу. Необхідно звернути увагу на погляди тайпінів з аграрного питання. По-друге, необхідно розглянути дійсну соціально-економічну політику тайпінів і порівняти її з програмою. Далі треба дізнатися про причини розбіжності між програмою і фактичними діями тайпінів.

Крім викладу перебігу північного і західного походів тайпінів у 1853–1856 рр., варто зупинитися на антиманьчжурських повстаннях під керівництвом таємних товариств («Няньдан» – «Товариство факельників», «Сяодаохуей» – «Малих ножів» тощо). Доцільно подумати над тим, чому ці повстання змогли об'єднатися лише частково.

Розглядаючи третє питання, варто висвітлити причини розбрату, суперечностей у керівництві рухом кінця 1856 — початку

1857 р. і показати, як вони відобразились на ході повстання. В цьому зв'язку бажано проаналізувати програму нових реформ, запропоновану одним із близьких родичів Хун Сюцюаня – Хун Женьчанем, яка відома під назвою «Новий твір у допомогу управлінню».

З'ясовуючи це питання, важливо торкнутися також відносин Китаю із західними державами у 1856–1860 рр., але тут не варто детально зупинятися на ході другої «опіумної» війни. Основну увагу необхідно звернути на те, як ця нова поразка Китаю відобразилась на становищі країни загалом і тайпінської держави зокрема. Тут же потрібно зупинитися на питанні про відносини західних держав саме з тайпінами до початку 60-х рр., простежити еволюцію взаємовідносин до середини 60-х рр. і вказати на фактори, що видозмінили ці стосунки. І, нарешті, показати, яку роль у придушенні повстання відіграли європейські країни та США.

Аналізуючи причини поразки останньої в історії імператорського Китаю великої селянської війни, не можна обмежуватися загальними висновками, характерними для радянської історичної науки про неможливість перемоги селянського руху без керівництва з боку більш «передових класів». Треба, насамперед, з'ясувати, які моменти у самому тайпінському русі сприяли його невдачі, яку роль відіграли зовнішні фактори. Далі зверніть увагу на загальне політико-ідеологічне спрямування тайпінського повстання і його роль у китайській історії.

### Тема III: Індійське народне повстання (1857–1859)

1. Колоніальна Індія напередодні народного заворушення.
2. Причини, характер і рушійні сили збройного виступу.
3. Основні райони повстання, його хід.
4. Причини поразки та значення повстання, його вплив на темпи і напрямки соціально-економічного розвитку Індії.

#### *Індивідуальні завдання:*

1. Рані Лакшмі Баї – королева-воїн Джхансі: боротьба за незалежність.
2. Бахадур Шах II – останній імператор Великих Моголів: символ чи справжній лідер повстання?
3. Роль англійської Ост-Індської компанії у завоюванні Індії.

#### ДЖЕРЕЛА:

1. India 1857. *This is one of a series of resources, produced using documents from our collections.* URL : <https://www.nationalarchives.gov.uk/education/teachers/professional-development/project-resources/roehampton-ma-resources/india-1857/>
2. The Revolt of 1857. URL : [https://archive.mu.ac.in/myweb\\_test/TYBA%20study%20material/T.Y.B.A.%20History%20Paper%20-%20V%20-%20Modern%20India%20\(1857%20-%201984\)%20Eng.pdf](https://archive.mu.ac.in/myweb_test/TYBA%20study%20material/T.Y.B.A.%20History%20Paper%20-%20V%20-%20Modern%20India%20(1857%20-%201984)%20Eng.pdf)

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Бродський Р. М. Нова історія країн Азії і Африки (1642–1870). Львів : Вища шк., 1979. 284 с.
2. Криворучко О. В. Індійська цивільна служба Ост-Індської компанії. *Проблеми законності* : акад. зб. наук. пр. Харків, 2011. Вип. 115. С. 3–11. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/8181>
3. Малишко В. М. Правова основа функціонування приватного військового флоту Британської Ост-Індської компанії (XVII – перша половина XIX століття). URL : <http://apnl.dnu.in.ua/2019/5.pdf>

4. Малишко В. М. Правові засади каперської політики Британської Ост-Індської компанії (XVII – перша пол. XIX ст.). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2018. № 12. С. 38–43: URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju\\_2018\\_12\\_18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2018_12_18)

5. Мохуренко О. Ю., Іржавська А. П. Індійське народне повстання 1857–1859 рр. *Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка – 2023»*. 2023. С. 54–56. URL : <https://eprints.cdu.edu.ua/5682/>

6. Набока О. В. Політика США в Східній Азії в 30–70-х рр. XIX ст. : монографія. Ужгород : ВДНЗ «Ужгородський національний університет» – Видавництво «Гражда», 2016. 284 с.

7. Рубель В. А. Нова історія Азії та Африки: Постсередньовічний Схід (XVIII – друга половина XIX ст.). Київ : Либідь, 2007. 560 с.

8. Савенкова І. Ю. «Амбойнська різанина» – Епізод з історії боротьби англійської Ост-Індської компанії за монопольне опанування східних ринків у XVII ст. URL : [https://chtyvo.org.ua/authors/Savenkova\\_Inna/Amboinska\\_rizanyina\\_Epizod\\_z\\_istorii\\_borotby\\_anhliskoi\\_Ost-Indskoi\\_kompanii\\_za\\_monopolne\\_opanuvanni.pdf](https://chtyvo.org.ua/authors/Savenkova_Inna/Amboinska_rizanyina_Epizod_z_istorii_borotby_anhliskoi_Ost-Indskoi_kompanii_za_monopolne_opanuvanni.pdf)

9. Серeda І. Войовнича княгиня з Джхансі. URL : [https://gender.indetail.org.ua/spetsialni-rubriki/vplyvovi\\_svit/voyovnichaknyaginya-z-dzhansi-134881.html](https://gender.indetail.org.ua/spetsialni-rubriki/vplyvovi_svit/voyovnichaknyaginya-z-dzhansi-134881.html)

10. Філь Ю. С. Індуські вестернізовані еліти Північної Індії (1858–1921). Київ : Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, 2018. 220 с. URL : [https://chtyvo.org.ua/authors/Fil\\_Yuliia/Induski\\_vesternizovani\\_elity\\_Pivnichnoi\\_Indii\\_18581921/](https://chtyvo.org.ua/authors/Fil_Yuliia/Induski_vesternizovani_elity_Pivnichnoi_Indii_18581921/)

11. Carter Marina. Empire and locality: A global dimension to the 1857 Indian Uprising. URL : [https://www.researchgate.net/publication/46545171\\_Empire\\_and\\_locality\\_A\\_global\\_dimension\\_to\\_the\\_1857\\_Indian\\_Uprising](https://www.researchgate.net/publication/46545171_Empire_and_locality_A_global_dimension_to_the_1857_Indian_Uprising)

12. Crispin Bates & Marina Carter. Mutiny at the Margins: New Perspectives on the Indian Uprising of 1857. Volume 7 : Documents of the Indian Uprising. URL : <https://www.scribd.com/document/6922794>

### **Основні дати та події:**

✓ 10 травня 1857 р. – Початок повстання в місті Мірут, де індійські сипаї (солдати, які служили в британській армії) підняли бунт через використання нових патронів, змазаних тваринним жиром.

✓ 11 травня 1857 р. – Повстанці захопили Делі, вбили британських чиновників і проголосили останнього могольського імператора Багадур-шаха II символічним лідером повстання.

✓ 4 червня 1857 р. – Повстання у Канпурі під керівництвом Нана Сагіба, який став одним із головних лідерів руху проти британців.

✓ 5 червня 1857 р. – Повстання в Лакхнау, столиці Авадху, де відзначилася Бегум Хазрат Махал, яка очолила боротьбу проти британського панування.

✓ 25 червня – 15 липня 1857 р. – Канпурська різанина: після облоги британського гарнізону сипаї атакували та знищили значну частину британських військ і цивільного населення.

✓ 21 вересня 1857 р. – Британці відбили Делі після важких боїв, арештували Багадур-шаха II, а його синів стратили.

✓ 27 листопада 1857 р. – Британці захопили Канпур після тривалих боїв з військами Нана Сагіба.

✓ 21 березня 1858 р. – Остаточне придушення повстання в Лакхнау, яке залишалося одним із останніх центрів опору.

✓ 17 червня 1858 р. – Загибель Рані Лакшмі Баї, однієї з найвидатніших лідерок повстання, у битві при Гваліорі.

✓ 1 листопада 1858 р. – Проголошення «Акта про управління Індією»: британський уряд офіційно скасував управління Ост-Індською компанією та передав владу британській короні, що ознаменувало початок колоніального правління Британської Індії.

Ці події стали визначальними в боротьбі Індії за незалежність та мали значний вплив на подальшу політику британців у регіоні.

### **Методичні рекомендації**

Мета заняття – вивчення найбільш значущого у новій історії Індії антиколоніального виступу.

Розглядаючи перше питання, основну увагу треба зосередити на суті колоніальної політики Англії у першій половині XIX ст. При цьому необхідно розглянути англійський апарат управління Індією у його розвитку від закону 1773 р. до середини XIX ст., еволюцію відносин між англійським урядом і Ост-Індською компанією і, у зв'язку з цим, – діяльність різноманітних інститутів колоніального режиму в Індії. Треба пояснити причини цих змін.

Одним із головних завдань у питанні про колоніальну політику Англії є аналіз основних методів і форм експлуатації Англії апаратом Ост-Індської компанії, а з початку XIX ст. – англійською торговельною буржуазією загалом. Детальніше варто розповісти про особливості соціально-економічної та адміністративної політики (аграрно-податкові заходи) англійців у різних районах у різний час.

На завершення треба дати загальну оцінку результатів і соціально-економічних та політичних наслідків британського панування в Індії на середину XIX ст. (порушення звичної норми існування, масове розорення продукуючої частини населення – селян і ремісників, створення нових економічних зв'язків). Тут важливо відзначити, що уявлення про руйнування індійської общини вже на середину XIX ст. у радянській історичній науці є перебільшеними. Зокрема, сучасні історики, вказують на те, що, незважаючи на трансформацію сільського господарства, на запровадження нових агрокультур і плантаційної форми їх вирощування, а також на зміни у формах власності на землю, община трималася достатньо стійко і пристосовувалася, по змозі, до необхідних і неминучих перемін.

Аналізуючи причини повстання, необхідно з'ясувати конкретні тогочасні обставини, за яких воно відбувалося. Тут же доцільно розкрити причини невдоволення англійською політикою у середовищі різних соціальних груп індійського населення, зокрема, багатьох феодалів, представники яких очолили повстанців. Водночас важливо простежити роль селян і міської бідноти як основної рушійної сили повстання. З'ясовуючи причини виступу, студенти повинні чітко розрізняти, що таке загальний і безпосередній мотив (або привід) до збройного виступу. Чому повстання розпочалося у бенгальській сипайській армії і охопило переважно Північну Індію?

Пристаючи далі до самого повстання, треба висвітлити його хід у 1857 – на початку 1858 рр., тобто у період, коли повстанці проводили позиційну війну у декількох основних центрах (Делі, Ауді і Канपुरі). Потрібно визначити, яким був там склад повстанського табору, що було для них спільним і у чому були відмінності. Студентам необхідне чітке уявлення про групи і осіб, які очолювали повстання, їхні позиції і взаємовідносини у кожному центрі. Розглянути особистості вождів повстання: Нана Сагіб, Тантия Топі, Лакшмі Баї, Ахмад Шах.

Особливо детально треба розібратися у тому, які об'єктивні завдання мало розв'язати повстання і якими були конкретні цілі повстанців. Це дасть змогу докладніше з'ясувати питання про характер повстання.

Розглянувши хід повстання у 1858–1859 рр., коли повстанські сили у більшості випадків склались з розрізнених партизанських загонів і відповідно локалізувались, необхідно на завершення перейти до аналізу об'єктивних причин поразки цього руху і його значення для наступного розвитку Індії. Зазначити, що прямим наслідком повстання стала ліквідація англійської Ост-Індської компанії у 1858 р.

Варто мати на увазі, що відгук про індійське повстання 1857–1859 р. у радянській історичній літературі певною мірою відрізняється від тієї, яку подається сучасною наукою.

Справедливо оцінивши повстання як могутній народний вибух невдоволення не тільки правлінням колонізаторів, але й брутальним зламом традиційних форм існування багатьох прошарків індійського суспільства, англійська колоніальна влада змушена була задуматись над тим, як бути далі. Тому подальша політика англійців в Індії була замінена поступовою і ретельно продуманою трансформацією – з орієнтацією на європейську модель.

## **Тема IV: Османська імперія наприкінці XVIII – середині XIX століття**

1. Передумови кризових явищ у Туреччині наприкінці XVIII століття.
2. Реформи Селіма III.
3. «Єгипетська криза» та початок Танзимату.
4. Кримська війна та її наслідки для Туреччини.
5. Другий період Танзимату.

### ***Індивідуальні завдання:***

1. Східне питання у міжнародній політиці XVIII – першої половини XIX ст.
2. Занепад та ліквідація яничарського корпусу. Формування війська «нізам-і джедид».

### **ДЖЕРЕЛА:**

1. Edhem Eldem. The Tanzimat decree : explanation of the text.  
URL : <https://www.college-de-france.fr/en/agenda/lecture/the-ottoman-empire-and-turkey-facing-the-west-iii/the-tanzimat-decree-explanation-of-the-text>
2. The Gulhane Decree and the Beginning of the Tanzimat Reform Era in the Ottoman Empire, 1839. URL : [https://cdnsm5-ss9.sharpschool.com/UserFiles/Servers/Server\\_89572/File/Classes/Kreifels/AP%20World%20History/Tanzimat%20Reform%20Era%20primary%20source.pdf](https://cdnsm5-ss9.sharpschool.com/UserFiles/Servers/Server_89572/File/Classes/Kreifels/AP%20World%20History/Tanzimat%20Reform%20Era%20primary%20source.pdf)
3. TANZIMAT EDICT AS AN AMBIGUOUS DOCUMENT: Fabricated dichotomies that don't fit the realities. By Ismail Noyan.  
URL : [https://www.academia.edu/33698121/TANZIMAT\\_EDICT\\_AS\\_AN\\_ambiguous\\_DOCUMENT\\_Fabricated\\_dichotomies\\_that\\_don't\\_fit\\_the\\_realities](https://www.academia.edu/33698121/TANZIMAT_EDICT_AS_AN_ambiguous_DOCUMENT_Fabricated_dichotomies_that_don't_fit_the_realities)

## ЛІТЕРАТУРА:

1. Бродський Р. М. Нова історія країн Азії і Африки 1642–1870. Львів : Вища шк., 1979. 284 с.
2. Гюль Алі. Становлення та розвиток університетської освіти Туреччини у XIX – на початку XXI століття : дис. ... канд. пед. наук. URL: [http://eprints.zu.edu.ua/24771/1/dys\\_Ali.pdf](http://eprints.zu.edu.ua/24771/1/dys_Ali.pdf)
3. Дудар Р. В. Занепад та ліквідація яничарського корпусу. *Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки*. 2014. № 9. С. 48–53. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchuI\\_2014\\_9\\_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchuI_2014_9_10)
4. Дудар Р. В. Реформи Селіма III. Формування війська «нізам–і джедид» в складі збройних сил Османської імперії. *Гілея : науковий вісник*. 2014. Вип. 86. С. 145–148. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya\\_2014\\_86\\_36](http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2014_86_36)
5. Дудар Р. В. Структура та внутрішня організація новоствореного османського війська «Асакір–і мансуре–і Мухаммедіє» в 1826–1834 рр. *Гілея : науковий вісник*. 2014. Вип. 91. С. 176–179. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya\\_2014\\_91\\_41](http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2014_91_41)
6. Дудар Р. В. Формування та розквартирування нових частин та з'єднань Османської армії (1826–1927 рр.). *Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки*. 2014. № 19. С. 42–47. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchuI\\_2014\\_19\\_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchuI_2014_19_10)
7. Іналджик Галіль. Османська імперія, класична доба 1300–1600 / Український переклад з англійської мови Олександра Галенка. Київ : Критика, 1998. 286 с.
8. Кульчицький С. В. Кримська війна 1853–1856, Східна війна 1853–1856. *Енциклопедія історії України* / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України ; Інститут історії України. Київ : В-во «Наукова думка», 2008. Т. 5: Кон – Кю. 568 с. іл.. URL : [http://www.history.org.ua/?termin=Krimska\\_viyna](http://www.history.org.ua/?termin=Krimska_viyna)
9. Реєнт О. П. Чому Кримська війна 1853 – 1856 рр. стала явищем міжнародного суспільного життя? URL : <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-7228-6/72.pdf>

10. Рубель В. А. Нова історія Азії та Африки: Постсередньовічний Схід (XVIII – друга половина XIX ст.). Київ : Либідь, 2007. 560 с.

11. Wajih Kawtharani. The Ottoman Tanzimat and the Constitution. URL : <https://almuntaqa.dohainstitute.org/en/issue001/Documents/almuntaqa-01-2018-kawtharani.pdf>

### **Основні дати та події:**

✓ 1789–1807 рр. – Правління султана Селіма III, спроба реформ (Нізам-і Джедід), спрямованих на модернізацію армії та адміністрації.

✓ 1798–1801 рр. – Єгипетський похід Наполеона Бонапарта та поразка французів за підтримки Османської імперії та Великої Британії.

✓ 1804–1813 рр. – Перше сербське повстання проти османського панування.

✓ 1808 р. – Повстання яничарів, скинення Селіма III, сходження на престол Махмуда II.

✓ 1821–1829 рр. – Грецька війна за незалежність, яка завершилася визнанням незалежності Греції (Лондонський протокол 1830 р.).

✓ 1826 р. – «Подія благословенної ночі» – знищення корпусу яничарів за наказом султана Махмуда II.

✓ 1828–1829 рр. – Російсько-турецька війна, яка завершилася Адріанопольським миром (1829), що надав автономію Греції, Молдові та Валахії.

✓ 1839 р. – Початок Танзимату – періоду реформ в Османській імперії (Гюльханейський едикт).

✓ 1853–1856 рр. – Кримська війна між Османською імперією (за підтримки Великої Британії та Франції) та Росією, завершена Паризьким миром.

✓ 1856 р. – Хатт-і Хумаюн – указ, що продовжував реформи Танзимату та гарантував рівноправність усіх громадян імперії незалежно від релігії.

Ці події суттєво вплинули на подальший розвиток Османської імперії, її внутрішню модернізацію та міжнародне становище.

### **Методичні рекомендації**

Мета – вивчити особливості ситуації в Османській імперії у XVIII – XIX ст., розглянути зовнішню політику та розкрити зміст і результати реформ в країні у зазначений період.

Заняття варто розпочати з відповіді на питання, чому саме XVIII ст. стало епохою різкого послаблення колись могутньої імперії, часом тяжких військових поразок, економічних негараздів, неухильного падіння міжнародного престижу держави, тобто, що викликало «епоху реформ». Звертається увага на те, що на початку XVIII ст. Османська імперія переживала глибоку кризу воєнно-експансіоністського режиму та територіальної цілісності імперії. Це було пов'язано почасти з тим, що саме в цей період передові країни Європи вступили на новий шлях розвитку, натомість в імперії зберігалися традиційні середньовічні форми виробництва, примітивні форми сільського господарства та ремесла.

Доцільно відзначити, що після гучних поразок кінця XVII ст. османи вперше почали втрачати території, захоплені протягом минулих століть в Європі, що стало наочним проявом принципової зміни в балансі сил між Сходом і Заходом у бік домінування останнього. Варто зауважити, що воістину руйнівними для імперії виявилися наслідки Великих географічних відкриттів, які зруйнували транзитну монополію османів і в такий спосіб позбавили султанську скарбницю значної частини звичних доходів.

Належить з'ясувати наслідки російсько-турецької війни 1735–1739 рр. та прослідкувати, як нерівноправний мирний договір став своєрідною моделлю, за якою європейські країни одержали можливість перейти спочатку до фінансово-економічного, а в перспективі – і до політичного поневолення Оттоманської Порти.

Необхідно охарактеризувати два періоди «епохи реформ» – реформи Селіма III і Махмуда II. При цьому важливо не лише розкрити їхні цілі та зміст, але й показати відмінності, особливості

кожного етапу, а головне – результати, з поясненням причин їх недостатньої ефективності, і наслідки. Бажано використовувати джерела, передусім султанські укази 1839 р. (Хатт-і шериф) і 1856 р. (Хатт-і хумаюн).

Вивчення реформ Селіма III доцільно здійснювати з урахуванням як внутрішньої, так і зовнішньої політичної ситуації Османської імперії наприкінці XVIII – на початку XIX ст., звертаючи увагу на спроби модернізації військової, адміністративної та освітньої систем за європейським зразком, зокрема створення «нового війська» (Nizam-ı Cedid), зміни в системі оподаткування та підготовки кадрів. Важливо аналізувати опір реформам з боку яничарів, мусульманського духовенства та провінційної знаті, що ускладнював їхню реалізацію та, зрештою, призвів до повалення султана. Доцільно також порівнювати ці реформи з аналогічними модернізаційними процесами в інших тогочасних державах, що дає змогу глибше зрозуміти закономірності та унікальність османського досвіду.

Вивчення реформ Махмуда II потребує цілісного підходу, який поєднує аналіз внутрішніх і зовнішніх чинників трансформацій в Османській імперії першої половини XIX ст. Особливу увагу важливо звертати на особистість султана як ініціатора модернізаційного курсу, який прагнув централізувати владу, зламати опір традиційної військової еліти (зокрема яничарів) та адаптувати імперські інститути до нових політичних і соціальних викликів. Методично доцільно аналізувати реформи в галузі адміністрації, армії, освіти та релігії як взаємопов'язані процеси, що сприяли формуванню модерного державного апарату. Варто звертати увагу на контекст європейського впливу та міжнародного тиску, зокрема після наполеонівських війн, які виявили відставання Османської імперії у військовій справі й технологіях. Для кращого розуміння змін доцільно використовувати джерельні матеріали: укази, фірмани, свідчення європейських дипломатів, що відображають як наміри реформатора, так і реакцію суспільства. В освітньому процесі ефективним буде порівняльний аналіз із реформами попередників

(Селіма III) та наступників (Танзимату), що дає змогу виявити спадковість і новизну в підходах до модернізації. Крім того, доцільно акцентувати на суперечностях і труднощах, які супроводжували реформи, зокрема опір традиціоналістів та обмеженість соціальної бази підтримки реформ.

## **Тема V: Бабідські повстання і спроби реформ в Ірані у XIX столітті**

1. Передумови бабідських повстань.
2. Секта бабідів та її ідеологія.
3. Бабідський рух у Мазендерані, Зенджані і Нейрізі. Причини поразки.
4. Внутрішня і зовнішня політика Мірзи Тагі-хана. Реформи Насер ад-Діна хана. Перетворення Ірану у напівколонію Англії та Росії.

### ***Індивідуальні завдання:***

1. Ірано-російські війни та їх вплив на міжнародне становище Ірану (1804–1828).
2. Політична криза та реформи в Ірані за правління династії Каджарів у першій половині XIX ст.
3. Вплив Великої Британії та Російської імперії на Іран у першій половині XIX ст.
4. Історична еволюція багаїзму та його роль у сучасному суспільно-політичному житті.

### **ДЖЕРЕЛА:**

1. Вибране з писань Бахаулли. URL : <https://bahai.ua/writings-ua/bahauallah-writings/>
2. The diary of H.M. the Shah of Persia, during his tour through Europe in A.D. 1873. By J.W. Redhouse. A verbatim translation by Nasir al-Din Shah, Shah of Iran, 1831–1896; Redhouse, James W. (James William), Sir, 1811–1892. Publication date 1874. URL : <https://archive.org/details/diaryofhmshahofp00nasiuoft/page/n9/mode/2up>

### **ЛІТЕРАТУРА:**

1. Ашурков Т. Т. (2013). Суспільно-політичне становище Ірану на зламі XVIII–XIX ст. URL : <http://istarhiv.chdu.edu.ua/article/view/40792>

2. Бахаулла – Божественний Вихователь. URL : <https://bahai.ua/what-bahai-believe-ua/bahauallah-covenant/bahauallah/>
3. Бродський Р. М. Нова історія країн Азії і Африки (1642–1870). Львів : Вища шк., 1979. 284 с.
4. Мері Перкінс, Філіп Хейнсворт. Віра Бахаї. URL : <https://bahai.ua/writings-ua/about-the-bahai-faith/perkins-hainsworth-bahai-faith/>
5. Рубель В. А. Нова історія Азії та Африки: Постсередньовічний Схід (XVIII – друга половина XIX ст.). Київ : Либідь, 2007. 560 с.
6. У гаремі іранського шаха були вусаті жінки – раритетні фотографії. URL : <https://gazeta.ua/articles/history/ u-garemi-iranskogo-shaha-buli-vusati-zhinki-raritetni-fotografiyi/620095>
7. Чернікова І. В. Історична еволюція багаїзму (середина XIX – кінець XX ст.). URL : <https://referatu.net.ua/newreferats/7569/181051>
8. Roya Ahkavan. Celebrating the Conference of Badasht and Tahirih's Announcement of the Promised One. URL : <https://www.publicaffairs.bahai.org.uk/single-post/you-cannot-stop-the-emancipation-of-women-celebrating-the-anniversary-of-the-badasht-conference>
9. The Encyclopaedia Iranica. Babism. URL : <https://iranicaonline.org/articles/babism-index>
10. The Bahā'ism in Iran and Bangladesh. Md. Mahdi Hasan et al, Cognizance *Journal of Multidisciplinary Studies*. Vol. 4, Issue.11, November 2024, pg. 1–22. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/search/article?articleId=4098584>
11. John Walbridge. Essays and Notes on Babi and Baha'i History. Published in Occasional Papers in Shaykhi, Babi and Bahá'í Studies. East Lansing, MI: H-Bahai Digital Library, 2002-03. URL : [https://bahai-library.org/walbridge\\_babi\\_bahai\\_history](https://bahai-library.org/walbridge_babi_bahai_history)

### **Основні дати та події:**

✓ 1844 р. – Сеїд Алі Мохаммед (Баб) проголосив себе «Бабом» («Воротами») – провісником нового одкровення. Початок бабідського руху.

✓ 1848 р. – Конференція у Бадашті, де бабіти офіційно оголосили про розрив з ісламом і початок нової ери.

✓ 1848–1850 рр. – Бабідські повстання в різних частинах Ірану (Мазендеран, Нейріз, Зенджан), жорстоко придушені урядовими силами.

✓ 9 липня 1850 р. – Страта Баба в місті Тебріз за наказом шаха Насер ад-Діна Каджара.

✓ 1851–1852 рр. – Репресії проти бабідів, страта їхніх лідерів, у тому числі Тахірі – відомої бабідської поетеси та реформаторки.

✓ 15 серпня 1852 р. – Невдала спроба замаху на шаха Насер ад-Діна. Це стало приводом для масових репресій проти бабітів.

✓ 1852–1863 рр. – Поступове формування віровчення Бахаулли (одного з бабідських лідерів), яке пізніше приведе до появи віри Багаї.

✓ 1856 р. – Бахаулла виходить із в'язниці та вирушає у вигнання до Багдаду (Османська імперія).

✓ 1863 р. – Бахаулла оголошує себе обіцяним «Тим, кого явить Бог» – це знаменує початок віри Бахаї.

✓ 1873 р. – Шах Насер ад-Дін видає низку реформ, що частково враховували вимоги модернізації суспільства, але були поверховими і не змінили загальної автократичної системи.

Ці події відіграли важливу роль у подальшому розвитку як релігійного, так і суспільно-політичного життя Ірану.

### **Методичні рекомендації**

Мета заняття – проаналізувати соціально-економічний та політичний розвиток Ірану у постсередньовіччя; розкрити суть ідеології бабідів, з'ясувати причини, характер та наслідки бабідського руху; розкрити суть багаїзму; дослідити реформи Мірзи Тагі-хана та їх результативність.

Ставши з початку XVI ст. центром шийтської опозиції у світі ісламу, шахський Іран не тільки продовжував послідовно відстоювати свою самобутність, але й вельми болюче реагував на втручання у його справи ззовні – з боку Росії та Англії, які

намагалися перетворити цю країну на напівколонію. Тому важливо показати суперечності між Англією і Францією на Близькому і Середньому Сході на початку ХІХ ст., яке місце в них відводилося Ірану. Потім коротко охарактеризувати причини, підсумки і наслідки російсько-іранських і англо-іранських воєн першої половини ХІХ ст. На основі аналізу текстів договорів (Гулістанський, Туркманчайський, англо-іранські договори 1841 і 1857 рр. та ін.) необхідно з'ясувати цілі політики Англії і Росії в цьому регіоні, визначити, які інтереси переважали – економічні або політичні.

Змушена пристосовуватися до ситуації, що змінювалася, традиційна структура Ірану реагувала на це особливо бурхливо. Саме проявом такого роду реакції було і повстання бабідів у сер. ХІХ ст. – повстання, яке дещо випередило давно назрілі у країні реформи.

Тому розглядаючи питання передумов бабідських повстань, студенти повинні детально ознайомитися з економічною і політичною ситуацією, яка склалася в Ірані на сер. ХІХ ст., з'ясувати його місце у міжнародній політиці і проаналізувати соціально-економічні наслідки проникнення європейських держав у країну. Опрацьовуючи фактичний матеріал з цієї проблеми, необхідно знайти відповідь на питання: «Що було основною причиною того, що Іран на початок ХІХ ст. продовжував залишатися відсталою країною з пануванням феодальних і напівфеодальних-напівпатріархальних відносин?».

Перш ніж аналізувати наслідки проникнення іноземного капіталу, треба розкрити зміст капітуляційного режиму та нерівноправних договорів, нав'язаних Ірану західноєвропейськими країнами, що створювало сприятливі умови для перетворення країни на ринок збуту промислових товарів з Європи.

При дослідженні соціально-політичної програми бабідів необхідно враховувати їхній різномірний соціальний склад, релігійне забарвлення руху; далі варто показати співвідношення вимог селянства, яке боролось проти феодального гніту, і торговельно-ремісничих кіл, що виступали на захист прав дрібної власності,

убезпечення торгівців і ремісників від свавілля місцевих властей та іноземців. При цьому треба зазначити, що ідеї Баба, поширювані його послідовники, на початку руху мали ще не визначену форму, а тому набували різної інтерпретації залежно від обставин (або це були заклики до справедливості і зниження податків, або засудження багатства і розкоші, або збурення безцеремонністю іноземців, або вимоги соціальних та майнових прав і гарантій). У цьому зв'язку особливу увагу треба надати висвітленню еволюції у поглядах послідовників Баба (Мохамед Алі Барфорушський, Бехаулла і бехаїзм), наскільки і чому змінювався характер самого протесту під час руху бабідів і після придушення повстання.

Основну частину третього питання варто присвятити повстанням у Мазендерані (вересень 1848 р.– травень 1849 р.), Зенджані (червень-грудень 1850 р.) і Нейрізі (червень 1850 р.). Описуючи їх, студенти мають охарактеризувати склад учасників або соціальну структуру повстанців, спільність і відмінність їхніх вимог у кожному місці виступу; масштаби руху, методи та засоби придушення шахськими владами руху опору і, нарешті, причини поразки.

В останньому питанні варто розповісти про те, чим була зумовлена необхідність проведення реформ у країні. Які прошарки населення були найбільше у цьому зацікавлені? Які саме реформи намагався провести перший міністр шаха Мірза Тагі-хан і чому їхня реалізація викликала спротив не тільки місцевої аристократії й духовенства, але й англійців?

На відміну від руху бабідів, реформи Тагі-хана доцільно розглядати як спробу реформ згори. Бажано приділити увагу особі самого реформатора. Важливо підкреслити, що зростаюча популярність Тагі-хана занепокоїла шаха Наср ад-Діна, який вбачав у ньому можливого суперника і що, у кінцевому результаті, призвело до відставки реформатора.

Невдача реформ Амір Незама, поразка бабідських повстань не тільки сприяли збереженню феодальних порядків, але й послабили Іран і полегшили іноземним державам його закабалення. У зв'язку з цим рекомендується охарактеризувати британську політику на

Середньому Сході у другій третині XIX ст., зокрема, розповісти про розпалювання колонізаторами суперечностей між Іраном і Афганістаном, відповісти на питання: «Чим приваблював Англію Герат? Яка роль відводилась йому у військово-стратегічних планах англійців?». Далі доцільно викласти хід англо-іранської війни 1856–1857 рр. та її результати. Підсумовуючи аналіз проблеми, важливо зауважити, що поразка Ірану у війні з Англією сприяла створенню умов для перетворення країни на напівколонію і услід за тим почався період активного проникнення іноземного капіталу в Іран.

## **Тема VI: Утворення Дурранійської держави в Афганістані. Боротьба проти англійського вторгнення (XVIII – перша половина XIX століття)**

1. Утворення Дурранійської держави в Афганістані.
2. Внутрішня і зовнішня політика Ахмад-шаха. Розпад Дурранійської держави.
3. Перша англо-афганська війна.
4. Останній період правління Дост Мухамеда і реформи Шер Алі-хана.

### ***Індивідуальні завдання:***

1. Ахмад-шах Абдалі – засновник Дурранійської держави.
2. Дост Мухаммед – двічі емір Афганістану у XIX ст.

### **ДЖЕРЕЛА:**

1. The Pearl of Pearls: The Abdālī-Durrānī Confederacy and Its Transformation under Aḥmad Shāh, Durr-i Durrān by Sajjad Nejatie. 2017. URL : <https://utoronto.scholaris.ca/items/58064d9a-dbce-4c9d-9917-89a4eb49be1c>

### **ЛІТЕРАТУРА:**

1. Бродський Р. М. Нова історія країн Азії і Африки (1642–1870). Львів : Вища шк., 1979. 284 с.
2. Рубель В. А. Нова історія Азії та Африки: Постсередньовічний Схід (XVIII – друга половина XIX ст.). Київ : Либідь, 2007. 560 с.
3. Ширяєв М. В. Англо-російське протистояння у Середній Азії та Афганістані в 1907–1922 pp. URL : [https://chtyvo.org.ua/authors/Shyriaiev\\_Mykhailo/Anhlo-rosiiske\\_protystoiannia\\_u\\_Serednii\\_Azii\\_ta\\_Afhanistani\\_v\\_1907-1922\\_rr.pdf](https://chtyvo.org.ua/authors/Shyriaiev_Mykhailo/Anhlo-rosiiske_protystoiannia_u_Serednii_Azii_ta_Afhanistani_v_1907-1922_rr.pdf)
4. Karamjit Kaur Romana, Dr. Sukhjot Kaur Bhullar. Invasions of Ahmed Shah Abdali in Punjab and The Sikhs. URL : <https://ijrar.org/papers/IJRAR1903795.pdf>

5. Kárník J. 2012. The Causes of the First Anglo-Afghan War. URL : <https://otik.zcu.cz/bitstream/11025/11389/1/Karnik.pdf>
6. Lally J. 2018 Beyond 'Tribal Breakout': Afghans in the History of Empire, ca. 1747–1818. *Journal of World History*. 2021. 29 (3) pp. 369–397. URL : <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10064836/>
7. Mohana Lāla, Munshi, 1812–1877. Life of the amir Dost Mohammed Khan of Kabul. Created / Published London, Longman, Brown, Green, and Longmans, 1846. URL : <https://www.loc.gov/resource/gdclccn.ca17000834v2/?st=gallery>
8. Sajjad Nejatie. Iranian Migrations in the Durrani Empire. URL : <https://www.academia.edu/40467702>
9. Sajjad Nejatie. The Pearl of Pearls: The Abdālī-Durrānī Confederacy and Its Transformation under Aḥmad Shāh, Durr-i Durrān. URL : [https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/80750/3/Nejatie\\_Sajjad\\_201711\\_PhD\\_thesis.pdf](https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/80750/3/Nejatie_Sajjad_201711_PhD_thesis.pdf)
10. Singh Brajesh. Ahmad shah Abdali a great military genius an analytical study. URL : <http://hdl.handle.net/10603/259281>

### **Основні дати та події:**

- ✓ 1747 р. – Утворення Дурранійської держави. Після смерті Надіра Шаха афганські племена обрали Ахмада Шаха Абдалі (Дуррані) своїм правителем, що поклало початок незалежній афганській державі.
- ✓ 1757 р. – Похід Ахмада Шаха Дуррані в Індію. Він розширив кордони своєї держави, завоював Делі та проголосив зверхність над північними частинами Індії.
- ✓ 1772 р. – Смерть Ахмада Шаха Дуррані. Після нього правителем став його син Тимур Шах Дуррані, який переніс столицю з Кандагара до Кабула.
- ✓ 1793 р. – Смерть Тимур Шаха Дуррані. Після нього держава почала занепадати через внутрішні міжусобиці та боротьбу за владу серед його численних синів.
- ✓ 1818 р. – Остаточний розпад Дурранійської імперії. Афганістан розділився на кілька ворогуючих князівств.

✓ 1838–1842 рр. – Перша англо-афганська війна. Британці вторглися в Афганістан, скинули правителя Дост Мухаммеда Хана та поставили на престол Шуджу Шаха. Проте через народне повстання британці зазнали катастрофічної поразки й були змушені відступити.

✓ 1842 р. – Знищення британського гарнізону в Кабулі. Під час відступу британські війська майже повністю загинули в Кохістані (із 16 000 людей вижили лише одиниці).

✓ 1843 р. – Відновлення влади Дост Мухаммеда Хана в Афганістані після вигнання Шуджі Шаха.

✓ 1855 р. – Договір між Афганістаном і Британською Індією. Він закріплював мирні відносини між двома державами, хоча британці прагнули контролювати зовнішню політику Афганістану.

✓ 1857 р. – Афгансько-перська війна. Афганці відбили наступ Ірану на Герат, який мав стратегічне значення.

Ці події відіграли ключову роль у формуванні сучасного Афганістану та боротьбі за його незалежність.

### **Методичні рекомендації**

Мета заняття – з'ясувати об'єктивні та суб'єктивні фактори, які сприяли процесу утворення і розпаду Дурранійської держави, а також вивчити соціально-економічне й політичне становище на афганських землях у першій половині XIX ст.

Дослідження процесу утворення Дурранійської держави студенти повинні розпочати із загальної характеристики соціально-економічного і політичного становища на землях правобережжя Інду і Сулейманових гір, тобто на території власне Афганістану. Оскільки на тих землях проживало декілька сотень афганських племен й більш-менш самостійних груп і об'єднань, то необхідно виділити з них найбільші за чисельністю і найрозвинутіші економічно. При цьому треба проаналізувати форми їхньої організації, соціально-економічні інститути, з'ясувати, чим пояснюється тривале збереження в афганців феодальних структур.

До середини XVIII ст. в афганському суспільстві вже відбулася соціальна, або майнова, диференціація. Доведіть це, покажіть, які наслідки вона мала для тих чи інших прошарків населення.

Говорячи про утворення перших державних об'єднань у формі князівств, доцільно підкреслити, що саме підготувало можливість виникнення цих об'єднань; які фактори прискорили цей процес. Далі необхідно розповісти про хід утворення Дурранійської держави і проголошення Ахмад-хана Садазаї правителем усього Афганістану.

Тут важливо зауважити, що об'єднання афганських племен у складі єдиної держави на початку її існування виявилось відносно міцним. Дайте відповідь на питання: «Які об'єктивні і суб'єктивні причини сприяли цьому?»

Зупиняючись на другому питанні, студенти передусім повинні охарактеризувати загалом соціально-економічний і політичний лад у державі Ахмад-шаха, передовсім звернувши увагу на структуру управління державою, адміністративний поділ, форми землеволодіння, податкову систему, організацію війська. Аналізуючи це питання, треба з'ясувати, що саме зумовлювало відносну військову слабкість держави дуррані, перешкоджало зміцненню центральної влади і викликало зростання феодалного й племінного сепаратизму афганських ханів, і, нарешті, що було причиною розпаду Дурранійської держави.

Означене питання передбачає також вивчення заходів Ахмад-шаха у зовнішній політиці. Тому тут необхідно докладно зупинитися на численних завоювницьких походах дурранійського правителя та їх результатах.

Підготовку до третього питання доцільно розпочати з вивчення політичного становища на Середньому Сході у цей період. Особливу увагу треба звернути на загострення суперечностей між європейськими державами (насамперед, між Англією та Росією) у цьому регіоні. Треба з'ясувати, чому відстала гірська країна, яка не мала надзвичайних природних ресурсів, ані будь-яких значних

інших багатств і прибутків, виявилася центром політичних прагнень та інтриг.

Висвітлюючи питання, студенти повинні показати колоніальний, загарбницький характер війни, розв'язаної Англією проти Афганістану у 1838 р. Необхідно визначити етапи боротьби афганського народу проти британських колонізаторів; бажано детальніше зупинитися на її завершальному етапі. Треба також розповісти про розгортання партизанської боротьби, про листопадове повстання у Кабулі 1841 р., а завершити висвітлення питання аналізом причин поразки британських колонізаторів в англо-афганській війні.

Останнє питання теми передбачає висвітлення подій, пов'язаних з поверненням до влади Дост Мухамеда і діяльністю його наступника Шер Алі-хана. Важливим аспектом для Дост Мухамеда у напруженій боротьбі за відновлення влади на афганських землях була зовнішня політика. З цього приводу він уклав низку договорів з Англією. Розкрийте їх зміст і зробіть відповідні висновки.

Після смерті Дост Мухамеда між його синами розпочалася збройна боротьба за владу, у якій переміг Шер Алі-хан, котрий був проголошений еміром. Саме він намагався здійснити деякі реформи, що могли би призвести до зміцнення Афганської держави, однак вони були перервані новими актами англійської агресії.

Студенти мають з'ясувати, які реформи, в основному, були виконані і які із запланованих так і не були реалізованими й чому.

## **Тема VII: Держави Індокитайського півострова у другій половині XVII – середині XIX століття**

1. В'єтнам у постсередньовічний період.
2. Соціально-політичні процеси у Кампучії та Лаосі у другій половині XVII – на початку XIX століття.
3. Особливості соціально-економічного розвитку Сіаму.
4. Етапи англійського завоювання Малайї та Бірми.

### ***Індивідуальні завдання:***

1. Католицька церква у В'єтнамі XVII – початок XIX ст.
2. Історіографія єзуїтів у В'єтнамі: 1615–1773.
3. Повстання Тейшон, або громадянська війна у В'єтнамі (1789–1802).
4. Англо-бірманські війни (1824–1826, 1852–1853).

### **ДЖЕРЕЛА:**

1. British Colonial Period: texts (official and quasi-official documents). The Online Burma / Myanmar Library. URL: <https://www.burmalibrary.org/en/category/british-colonial-period-texts-official-and-quasi-official-documents>
2. Newly Discovered Correspondence (1853–1868) from King Mongkut, Rama IV, and from Phra Pinklao, to Sir John Bowring and his son Edgar Bowring. URL: [https://so06.tci-thaijo.org/index.php/pub\\_jss/article/view/157677?utm\\_source=chatgpt.com](https://so06.tci-thaijo.org/index.php/pub_jss/article/view/157677?utm_source=chatgpt.com)
3. Siam: Its Government, Manners, Customs, & c. by N. A. McDonald. URL: [https://www.gutenberg.org/ebooks/44615?utm\\_source=chatgpt.com](https://www.gutenberg.org/ebooks/44615?utm_source=chatgpt.com)
4. Vietnam & SE Asia 1750–1919. URL: [https://afe.easia.columbia.edu/tps/1750\\_vn.htm](https://afe.easia.columbia.edu/tps/1750_vn.htm)

### **ЛІТЕРАТУРА:**

1. Бродський Р. М. Нова історія країн Азії і Африки 1642–1870. Львів : Вища шк., 1979. 284 с.

2. Рубель В. А. Нова історія Азії та Африки: Постсередньовічний Схід (XVIII – друга половина XIX ст.). Київ : Либідь, 2007. 560 с.

3. Anh Tran. The Historiography of the Jesuits in Vietnam: 1615–1773 and 1957–2007. (2018). URL: <https://referenceworks.brill.com/display/entries/JHO/COM-210470.xml>

4. Brian A. Zottoli. Reconceptualizing Southern Vietnamese History from the 15th to 18th Centuries: Competition along the Coasts from Guangdong to Cambodia. A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy (History) in The University of Michigan 2011. URL: [https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/89821/brianz\\_1.pdf](https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/89821/brianz_1.pdf)

5. British in Malaysia. URL: [https://factsanddetails.com/southeast-asia/malaysia/sub5\\_4a/entry-3619.html](https://factsanddetails.com/southeast-asia/malaysia/sub5_4a/entry-3619.html)

6. Carool Kersten. Observations on ethnic and religious pluralism in Seventeenth-Century Phnom Penh. URL: [https://www.academia.edu/237850/Ethnic\\_and\\_Religious\\_Pluralism\\_in\\_17th\\_Century\\_Phnom\\_Penh](https://www.academia.edu/237850/Ethnic_and_Religious_Pluralism_in_17th_Century_Phnom_Penh)

7. Chris Baker and Pasuk Phongpaichit. A History of Thailand 3 ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2014. URL: <https://dokumen.pub/qdownload/a-history-of-thailand-3nbsped-9781107420212.html>

8. Graham H. Dalrymple and Christopher M. Joll. The Muslim Sultans of Singora in the 17th Century. Journal of the Siam Society. The Journal of the Siam Society June 2021. URL: [https://www.researchgate.net/publication/352367838\\_The\\_Muslim\\_Sultans\\_of\\_Singora\\_in\\_the\\_17th\\_Century\\_Journal\\_of\\_the\\_Siam\\_Society\\_10937-62](https://www.researchgate.net/publication/352367838_The_Muslim_Sultans_of_Singora_in_the_17th_Century_Journal_of_the_Siam_Society_10937-62)

9. Li Tana Nguyen Cochinchina: Southern Vietnam in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1998. 194 p. URL: <https://dokumen.pub/qdownload/nguyen-cochinchina-a-southern-vietnam-in-the-seventeenth-and-eighteenth-centuries-9781501732577.html>

10. Nicola Cooper. French Indochina. URL : [https://www.academia.edu/735665/French\\_Indochina](https://www.academia.edu/735665/French_Indochina)

11. Taylor K. W. A History of the Vietnamese. Cambridge: Cambridge University Press, 2013, xvi + 696 pp. URL: <https://archive.org/>

### **Основні дати та події:**

✓ 1673–1679 рр. – Китайські переселенці (мінські лоялісти) засновують автономні торговельні спільноти в Південному В'єтнамі, що впливає на розвиток регіону.

✓ 1767 р. – Бірманське вторгнення та знищення столиці Аюттхаї (Сіам), що стало причиною занепаду старої тайської держави й утворення нової столиці в Бангкоку (1782).

✓ 1788–1789 рр. – Повстання Тайшон у В'єтнамі, перемога над китайськими військами, правління династії Тайшон.

✓ 1802 р. – Заснування династії Нгуєн у В'єтнамі після перемоги над династією Тейшон, встановлення імперської влади у Хює.

✓ 1824–1826 рр. – Перша англо-бірманська війна, що призводить до втрати Бірмою територій та її послаблення.

✓ 1833–1835 рр. – Повстання Леж Ван Зуєта у В'єтнамі проти влади династії Нгуєн, яке було жорстко придушене.

✓ 1851–1855 рр. – Повстання Тхай Нгуєн у В'єтнамі як реакція на корупцію та політичні репресії.

✓ 1852–1853 рр. – Друга англо-бірманська війна, внаслідок якої Велика Британія захоплює Нижню Бірму.

✓ 1858–1862 рр. – Французька інтервенція у В'єтнамі, що завершується встановленням французького протекторату над Кохінхіною.

Ці події визначили геополітичний розвиток регіону, колоніальну експансію та соціальні зміни на Індокитайському півострові.

### **Методичні рекомендації**

Висвітлюючи перше питання, необхідно передусім охарактеризувати соціально-економічне і політичне становище, що склалося на середину XVII ст. у різних частинах В'єтнаму. Важливо

виділити спільні та відмінні риси загального розвитку у володіннях Нгуенів і Чіней, пояснити, якими були зовнішньополітичні стосунки із сусідніми державами і яку роль відігравали у житті країни католицькі місіонери.

Опрацювавши відповідний фактичний матеріал, студенти можуть з'ясувати причини повстання 1743 р., очолюваного Нгуен Хиу Кау, та низки інших народних виступів середини XVIII ст.

Однак особливої уваги заслуговує вивчення селянського повстання Тейшонів 1771–1802 рр., яке призвело до повалення династії Ле і переходу фактичної влади до рук повсталих. Зазначається, що політична криза, пов'язана з повстанням тейшонів, стала приводом для посилення втручання французів у справи В'єтнаму. З'ясуйте причини поразки цього повстання.

Династія Нгуенів (1802–1945 рр.) у першій половині XIX ст. досягла значних успіхів. У яких сферах життя відбувалися помітні зрушення і завдяки чому це стало можливим?

Проте самостійний розвиток в'єтнамського суспільства у цей період було призупинено. Які події стали причиною цього? Що викликало політичну кризу середини 50-х рр.? Чому багата і сильна країна наприкінці 50-х рр. увійшла у смугу економічних і політичних труднощів?

Розкриваючи друге питання, студенти повинні відзначити, що на середину XVII ст. Кампучія була однією з найбільших держав Індокитайського півострова. З цього приводу треба вказати на ті чи інші фактори, що сприяли цьому. Якими були відмінності у формах соціальної організації та землеволодіння у Кампучії, порівнюючи з сусідніми країнами?

На рубежі XVIII–XIX ст. давні політичні традиції й інститути перестали відповідати новій соціополітичній ситуації. Важливо з'ясувати причину загострення суперечностей і показати їхні зовнішньо- й внутрішньополітичні наслідки.

Далі необхідно охарактеризувати реформи Анг Дуонга, проаналізувати основні з них. Даючи загальну оцінку перетворенням, студенти повинні підкреслити їхню неабияку роль у розвитку

країни. Потім треба зосередити увагу на подіях, пов'язаних із зовнішньополітичними проблемами Кампучії у середині XIX ст. У зв'язку з цим зверніть увагу на поняття «подвійний сюзеренітет», розкрийте його зміст. І, нарешті, треба охарактеризувати процес встановлення французького протекторату і втрати незалежності Кампучією.

Означений пункт плану передбачає з'ясування особливостей розвитку Лаосу. Окремо необхідно звернути увагу на процес розпаду країни на князівства. Якими були їхні стосунки із сусідніми державами?

У третьому питанні треба розповісти про Сіам, його соціальний, економічний та політичний розвиток. Передусім звертається увага на спроби захоплення сіамського ринку іноземними державами у XVII ст. і нав'язування європейськими країнами нерівноправних договорів (1664 р., 1685 р.). Згодом – перейти до характеристики руху за вигнання іноземців. Чим завершився цей рух, що охопив широкі народні маси?

На початку XIX ст. Сіам був достатньо сильною централізованою державою. Варто зауважити, що він вигідно відрізнявся від Бірми і Лаосу своїм відносним віддаленням від стратегічно важливих торговельно-колоніальних морських шляхів. За рахунок ще чого Сіаму вдалося успішно протистояти натискові ззовні і зберігати надалі свою політичну незалежність?

Тему завершує питання, в якому основну увагу треба зосередити на висвітленні соціально-економічного становища князівств континентальної Малайї та Бірми, а також етапи англійської експансії та завоювання цих країн. Говорячи про події у Бірмі, варто зауважити, що колонізація країни англійцями призвела до суттєвої перебудови її адміністративної системи й економіки. Які конкретно заходи були проведені англійцями з цього приводу? Подібною була ситуація і у Малайї. Треба знайти спільні та відмінні риси у процесі колонізації обох країн. Говорячи про Малайю, варто відзначити роль у житті країни китайської та індійської колонізації.

Перш ніж говорити про етапи англійських завоювань, необхідно охарактеризувати англійську колоніальну політику у ХІХ ст. і висвітлити основні етапи англійської експансії у Малайї, проаналізувати причини, хід і результати англо-бірманських воєн 1824–1826, 1852–1853 і 1865 рр. На завершення – показати економічні, соціальні й політичні наслідки англійської колонізації.

## Термінологічний словник

**АГРЕСІЯ** – незаконне застосування сили однією державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави.

**АДАТ** – це термін, який використовується для позначення традиційного (звичаєвого) права в деяких мусульманських та, зокрема, тюркських і кавказьких суспільствах. Це неписаний комплекс норм і правил поведінки, який формувався впродовж століть у межах конкретної громади або етнічної спільноти.

**АЛЛАХ** – ім'я Бога в ісламі. Існує декілька версій походження слова Аллах. Одна з них – те, що «Аллах» походить зі санскриту, і означає «Мати», «Богиня». Інший переклад зі санскриту – «невидимий», «невимовний» – епітет Всевишнього.

**АЛЛАХ АКБАР**, (араб. Аллах величний) – релігійний вигук, який у перекладі означає «Бог (Аллах) великий» або «Бог – найвеличніший». Використовується в ісламі як частина молитви, заклику до молитви (азан), а також у повсякденному житті мусульман як вираз радості, подиву або схвалення. У політичному чи військовому контексті може набувати додаткових значень, зокрема як бойовий вигук.

**АНЕКСІЯ** (від лат. annexio – приєднання) – насильницьке або одностороннє приєднання всієї території або частини іншої держави без її згоди. Вважається порушенням міжнародного права, якщо здійснюється без визнання з боку міжнародної спільноти. Прикладами є анексія Криму Росією у 2014 році, аншлюс Австрії нацистською Німеччиною у 1938 році тощо.

**АНКЛАВ** (від франц. enclave – замкнена територія) – частина території однієї держави, що повністю оточена територією іншої держави. Якщо анклав має вихід до моря, його іноді називають напіванклавом. Приклади: Лесото (анклав у Південно-Африканській Республіці), Ватикан (анклав в Італії).

**АРАБСЬКІ ЗАВОЮВАННЯ** – військово-загарбницькі походи арабів у VI–XII ст. ст., у ході яких були завойовані країни

Близького і Середнього Сходу, Африки, Південно-західної Європи і створено халіфат.

**АСИМІЛЯЦІЯ** (від лат. *assimilatio* – уподібнення) – процес втрати етнічною або мовною групою своєї самобутності через поступове прийняття мови, культури, релігії чи ідентичності іншого народу чи домінантної культури. Може бути добровільною або примусовою. У результаті асиміляції меншини поступово інтегруються в більшість, втрачаючи свої відмінності.

**АФРИКАНЕРИ (БУРИ)** – народ у Південній Африці, в основному нащадки голландських поселенців XVII ст. У XIX ст. створили на півдні Африки республіки Наталь, Вільна Помаранчева держава і Трансвааль, воювали з племенами банту, але самі виявилися підкореними англійцями.

**БАБІЗМ** – релігійне вчення секти бабідів, створена Бабом у 40-х рр. XIX ст. в Ірані. Бабізм проголошував закінчення панування законів, заснованих на Корані і шаріаті, заміну їх новими, що виходять з принципів: рівності усіх людей і захисту їх прав, встановлення священного царства бабідів і д. р. в 1848–1852 рр. послідовники бабізму очолювали народні повстання в Ірані.

**БАКУФУ** – військовий уряд трьох династій військово-феодалних правителів Японії (сьогунів) – Мінамото, Осікага. Токугава, що правили з кінця XVII ст. до 1867 р.

**БЕДУЇНИ** – кочові араби і бербери-скотарі, в основному верблюдовники. Мешкають з давніх часів у Передній Азії і Північній Африці.

**БЕЙ** – титул у тюркських і мусульманських країнах, що означав володаря, вождя племені або правителя області. У Османській імперії використовувався для позначення осіб, які мали адміністративні або військові повноваження.

**БОГДИХАН** – термін, яким у російських грамотах в XVI–XVII ст. називали імператорів Китаю.

**БУСІДО** – (від японського «Шлях воїна») кодекс поведінки японських самураїв. Вимагав вірності панові, суворого дотримання клятв, визнання військової справи єдиним гідним самурая заняттям.

**ВАКФ** – форма благодійного пожертвування в ісламських країнах, при якій майно (земля, будівлі тощо) передається в релігійне або суспільне користування на вічні часи. Контролювався релігійними інституціями та мав важливе соціальне значення.

**ВАХХАБІТИ** – прибічники релігійно-політичного руху в сунітському ісламі, що виник в Аравії в середині XVIII ст. Ратують за очищення ісламу від нововведень і повернення до його первинних настановлень, а також до боротьби з відступниками.

**ВЕСТЕРНІЗАЦІЯ** – процес засвоєння країнами Сходу політичних, економічних, соціальних та культурних моделей західних країн. У Новій історії це часто відбувалося як свідомо політика модернізації, але також як наслідок колоніального впливу.

**ГАЗАВАТ** – священна війна проти невірних в ісламському контексті, синонім до джихаду, особливо з акцентом на військову боротьбу з метою поширення ісламу або захисту мусульманських територій.

**ГУЛЯМИ** (з арабської – юнаки) – так називали воїнів, які перебували на службі халіфів, а пізніше й інших правителів у країнах Сходу. Кінна гвардія гулямів була створена в халіфаті Аббасидів при халіфові Мамуні.

**ГЯУР** (з арабської – кафір – невіруючий, язичник) – зневажливе прізвисько усіх не мусульман.

**ДАЛАЙ-ЛАМА** – титул первосвященника в ламаїстській церкві в Тибеті. Після окупації Тибету Китаєм у 1950 році Далай-лама проживає в Індії

**ДЕРВІШ** – послідовник суфійського братства, аскет, що практикує духовне самовдосконалення, молитви та відмову від матеріального. Відомі своїми ритуальними танцями та мандрюваннями.

**ДЕХКАН** – представник середніх і великих землевласників, громадської верхівки у середньовічній Середній Азії й Ірані.

**ДЖИЗІЯ** – подушний податок з не мусульманського населення в мусульманських країнах Сходу. В Османській імперії цей податок у XVIII ст. об'єднався з хараджем.

**ДЖИХАД** – в ісламській традиції – «зусилля» на шляху Аллаха. Може означати як внутрішню духовну боротьбу за вдосконалення, так і збройну боротьбу проти ворогів ісламу. Має багато інтерпретацій.

**ДИНАСТІЯ** – послідовність правителів або осіб, які належать до однієї родини і змінюють один одного на троні або в іншій важливій посаді. Основний принцип – спадковість влади.

**ДОКТРИНА** – систематизований виклад основних ідей, принципів або положень у певній сфері (політичній, філософській, релігійній, військовій тощо), що служить теоретичною базою для дій або політики.

**ДОМІНІОН** – напів автономна держава в складі Британської імперії, яка мала власне самоврядування, але визнавала британського монарха як главу держави. Прикладом є Канада, Австралія, Південна Африка до середини ХХ ст.

**ДРУЗИ** – прибічники однієї з мусульманських сект шиїтів. У ХХ ст. друзи активно брали участь у національно-визвольному русі в Лівані.

**ДУРБАР** – церемоніальний прийом у монарха в Індії, особливо за часів Британської імперії. Мав політичне й символічне значення, часто влаштовувався для підтвердження вірності місцевих правителів.

**ЕГАЛІТАРИЗМ** – суспільно-політична концепція, що обстоює рівність усіх людей у правах, можливостях і соціальному статусі; заперечує будь-які форми соціальної ієрархії чи привілеїв.

**ЕКСПАНСІЯ** – процес розширення впливу держави, нації чи культури за межі наявних кордонів шляхом політичного, економічного або воєнного втручання.

**ЕМІР** – титул мусульманського правителя або воєначальника, що вживається в арабських і деяких мусульманських країнах; часто позначає губернатора або керівника регіону.

**ЕМІРАТ** – володіння, князівство, держава в країнах мусульманського Сходу, на чолі якого стоїть емір. Наприклад, емірат Кордовський, Бухарський емірат.

**ЕФЕНДІ** – почесний титул у мусульманських країнах Османської імперії та Близького Сходу, що вказував на освічену чи заможну особу, зазвичай цивільного чиновника чи вченого.

**ЄГИПЕТСЬКА ЕКСПЕДИЦІЯ 1798–1801 рр.** – похід французької армії Наполеона Бонапарта в Єгипет з метою загарбання цієї країни і прокладання комунікацій Англії з Індією. Наполеон вторгнувся в Єгипет у червні 1798 р. Але після поразки французького флоту в битві поблизу Абукирі у серпні того ж року становище сухопутної армії, відрізаної від Франції, стало катастрофічним. Після невдалого походу в Сирію, а також через ситуацію, що загострилася у самій Франції, в 1799 р. Бонапарт був вимушений покинути Єгипет і відправитися на батьківщину. У 1801 р. французький експедиційний корпус в Єгипті капітулював.

**ЗАМІНДАР** – поміщик або землевласник в Індії за часів монгольського і британського панування, який збирав податки з селян і мав контроль над земельними угіддями.

**«ЗУЛЮМ»** – назва періоду деспотичного режиму турецького султана Абдул-Хаміда II.

**ІБН** – арабський прикметник, що означає «син», використовуваний у складі особового імені для позначення родоводу (наприклад, Ібн Сіна – син Сіни).

**ІДЕОЛОГІЯ** – система політичних, економічних, правових, моральних, естетичних, філософських і релігійних поглядів, що виражають інтереси певних соціальних верств або груп.

**ІМАМ** – духовний лідер і керівник мусульманської громади, особливо в шіїтському ісламі; у сунітському ісламі – особа, яка веде молитву в мечеті.

**ІМАМАТ** – інститут духовного та політичного керівництва в ісламі, зокрема в шіїтській традиції, де імамат передається нащадкам пророка Мухаммеда.

**ІМПЕРАТОР** – титул монархів в державах імперського типу.

**ІНАМ** – грошова або земельна винагорода, дарована мусульманськими правителями за службу або заслуги, часто у вигляді земельного наділу без права спадкування.

**ІНДУЇЗМ** – одна з найдавніших світових релігій, що сформувалася в Індії. Визначається вірою в реінкарнацію, карму, дгарму та існування численних божеств, зокрема Брахми, Вішну і Шиви.

**ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ** – процес створення великого машинного виробництва в усіх галузях господарства, і передусім в промисловості. У ХІХ–Х ст. ст. індустріалізація здійснювалася у багатьох країнах земної кулі.

**ІНІЦІАЦІЯ** – обряд або процес посвячення особи в новий соціальний, релігійний чи культурний стан або групу, що символізує перехід до нового статусу.

**ІНТЕРВЕНЦІЯ** – насильницьке втручання одного або декількох держав у внутрішні справи іншої держави. Може бути військова інтервенція, економічна, дипломатична, ідеологічна.

**ІСЛАМ** – одна зі світових монотеїстичних релігій, що виникла в VII ст. на Аравійському півострові. Її основоположником вважається пророк Мухаммед, а священною книгою – Коран.

**КААБА** – головна святиня ісламу, кубоподібна споруда в Мекці, до якої мусульмани звертаються під час молитви та яку мають відвідати під час хаджу (паломництва).

**КАБАЛА** – форма особистої залежності, пов'язана з позикою. Особа яка не повернула борг, потрапляла на цей термін у залежність від кредитора.

**КАДІ** – суддя в ісламському праві, що здійснює правосуддя на основі норм шаріату.

**КАСТИ** – традиційна система соціального поділу в індуїстському суспільстві Індії, що закріплює належність людини до певної групи за народженням і визначає її статус, професію та шлюбні зв'язки.

**КОКУ** – традиційна японська міра об'єму. Дорівнювала близько 180 л, а отже, в «рисових» параметрах один коку дорівнював 150 кг рису.

**КОЛОНІАЛЬНА ПОЛІТИКА** – система заходів, яку здійснює метрополія щодо колоній з метою експлуатації їхніх

ресурсів, закріплення політичного, економічного та культурного панування.

**КОЛОНІЗАЦІЯ** – процес захоплення та заселення територій іноземними державами, що супроводжується підкоренням місцевого населення та встановленням контролю над його ресурсами.

**КОЛОНИЯ** – територія, яка перебуває під владою іноземної держави (метрополії) та використовується нею для економічної вигоди без надання політичних прав місцевому населенню.

**КОМПРАДОР** – представник місцевої еліти в колоніальних або напівколоніальних країнах, який обслуговує інтереси іноземного капіталу, часто виступаючи посередником між зовнішніми силами й внутрішнім ринком.

**КОНТРИБУЦІЯ** – грошові або матеріальні виплати, які одна держава змушена сплатити іншій після поразки у війні як відшкодування збитків.

**КОНЦЕСІЇ** – поступки, тимчасова передача державою певних прав або ресурсів приватним чи іноземним підприємствам, зазвичай з метою економічного розвитку або за умов нерівноправних договорів.

**КОРАН** – священна книга ісламу, яка вважається словом Аллаха, переданим пророку Мухаммеду через ангела Джибріля. Містить релігійні, моральні та правові настанови.

**КОСМОПОЛІТИЗМ** – ідеологія, що проголошує себе громадянином усього світу, підкреслює наднаціональні цінності, іноді протиставляється патріотизму чи націоналізму.

**ЛАМАЇЗМ** – одна з течій буддизму. Зародилася в Тибеті в VII ст., а вже в наступному столітті ця релігія стає основною в державі, що склалася в Тибеті. Згодом поширюється в Азії серед монголів, бурятів, калмиків, тувинців. Для неї характерні практика медитації і близький до йоги комплекс вправ для «очищення тіла і свідомості», а також шанування «живих богів» – людей, в тіла яких утілилися боги, і легенди про країну загального благоденства – Шамбалу.

**ЛЯН** – традиційна китайська міра ваги. Дорівнювала близько 37 г.

**МАМЛЮКИ** – (слово походить з арабської мови, ймовірно від слова малік – цар, правитель, володар. Отже, мамлюк – «той, хто біля царя», «прибічник царя») гвардійці єгипетських султанів з династії Айюбідів. Набиралися з воїнів-рабів. У 1250 р. верхівка мамлюків покорила Айюбідів і заснувала династію мамлюкських султанів, яка правила державою, що охоплювала територію Єгипту і Сирії. У 1517 р. Мамлюків скорили турки-османи. У 1711–1798 рр. мамлюкські еміри знову правили Єгиптом, однак у 1811 р. їх остаточно підкорив Мухаммед-Алі.

**МАХАРАДЖА** – титул індійських монархів або князів, що означає «великий правитель»; використовувався у середньовічній та колоніальній Індії.

**МАХАЯНА** – один із двох головних напрямів буддизму (інший – тхеравада), що підкреслює ідеал бодгісаттви, співчуття та спасіння всіх істот.

**МАХДІ** – мусульманський месія, який з'явиться перед кінцем світу і відновить на землі віру і справедливість. У шиїтів Махді – прихований 12-й імам. У 1881 р. в Судані єгиптянин Мухаммед-Ахмед ібн Аллах проголосив себе махді і закликав мусульман до священної війни. Створив у верхів'ях Нілу незалежну державу, яка проіснувала до 1898 р., поки не була розгромлена англійськими військами.

**МЕККА** – священне місто ісламу в Саудівській Аравії, місце народження пророка Мухаммада; центр хаджу – мусульманського паломництва.

**МЕТРОПОЛІЯ** – держава, що володіє колоніями; також – головне місто або центр держави, з якого здійснюється управління.

**МЕЧЕТЬ** – культова споруда мусульман, місце для спільної молитви, навчання та спілкування віруючих.

**МУХАММАД** – пророк і засновник ісламу (570–632), якого мусульмани вважають останнім посланцем Аллаха.

**НАМАЗ** – обов’язкова п’ятиразова щоденна молитва в ісламі, одна з п’яти основних практик мусульманської віри.

**НАМДХАРІ**, або намдарі («ті, хто прийняв ім’я божества») – секта сикхів, що виникла на північному заході Індії на початку ХІХ ст. Прибічники цієї секти ратували за повернення до первинного сикхізму, за моральне вдосконалення. Виступали проти індуських обрядів і звичаїв, які стали модними серед знатних сикхів. Після захоплення Пенджабу англійцями секта набула антианглійського характеру. Керував нею в 1846–1872 рр. Рам Сінгх. У 1872 р. англійці спровокували різанину між сикхами і мусульманами, скористалися безладами, жорстоко розправилися з сектою, діяльність якої після цих подій практично припинилася.

**НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ** – сукупність політичних, соціальних і культурних рухів, спрямованих на звільнення країн Сходу від колоніальної залежності та встановлення національної незалежності. Ці рухи часто використовували різні форми боротьби, від мирних протестів до збройних повстань.

**НУРХАЦІ** (1559–1626 рр.) – маньчжурський хан. У 1583 р. став вождем одного з чжурчженьських (маньчжурських) племен. У 1616 р. об’єднав усі чжурчженьські племена, прийняв титул імператора, заснувавши династію Пізня Цзинь. У 1618 р. розпочав війни з китайською імперією і захопив значну частину Китаю. Його спадкоємець Абахай у 1636 р. заснував маньчжурську династію Цін, що правила Китаєм до 1912 р.

**ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ** (оттоманська) – прийнята в літературі назва турецької держави на чолі з султаном, що склалася у ХІV–ХVІІ ст. в результаті турецьких завоювань в Азії (Мала Азія, західна частина Закавказзя, Сирія, Палестина, Ірак, частина Аравії), в Європі (увесь Балканський півострів, середня і нижня течія Дунаю, Крим, Кубань та ін.), в Африці (північ континенту, від Єгипту до Алжиру включно). Управляла багатонаціональною імперією династія султанів Османів (родоначальник Осман І правив у Малій Азії з 1300 р.). У ХVІІ – початку ХХ ст. Османи втратили велику

частину своїх володінь в Європі і в Африці. Після поразки у Першій світовій війні Османська імперія розпалася.

**ОСТ-ІНДСЬКА НІДЕРЛАНДСЬКА КОМПАНІЯ** – торговельна компанія, яка була створена у 1602 р. і мала монопольне право торгівлі, мореплавання, розташування факторій й інші пільги у басейні Індійського і Тихого океанів (південь Африки, Цейлон, Індія, Малайя, Індонезія). Була головним знаряддям створення потужної нідерландської колоніальної імперії. Існувала до 1798 р.

**ОСТ-ІНДСЬКА АНГЛІЙСЬКА КОМПАНІЯ** – компанія англійських купців, створена у 1600 р. для торгівлі з «Ост-Індією» – Індією і деякими країнами Південної і Південно-східної Азії (Цейлон, Бірма, Малайя). З часом перетворилася на потужну державну організацію, що управляла англійськими володіннями в цьому регіоні. Мала військо і апарат колоніального управління. Існувала до 1858 р.

**ПАТЕРНАЛІЗМ** – політика або підхід, при якому держава чи інша інституція діє як «батько» щодо підлеглих, обмежуючи їхню свободу задля нібито їхнього ж блага.

**ПОРТА (ОТТОМАНСЬКА ПОРТА, ВИСОКА ПОРТА)** – європейська назва уряду Османської імперії, особливо в контексті дипломатичних відносин; походить від назви головного входу до султанського палацу.

**ПРОТЕКТОРАТ** – форма залежної території, що зберігає внутрішнє самоврядування, але перебуває під контролем чи «захистом» іншої держави в зовнішній політиці та обороні.

**ПРОТЕКЦІОНІЗМ** – економічна політика захисту національного виробника шляхом обмеження імпорту через тарифи, квоти, субсидії тощо.

**РЕГЕНТСТВО** – тимчасове управління державою від імені неповнолітнього, недієздатного чи відсутнього монарха; особа, що виконує такі функції, називається регентом.

**САМУРАЇ** – у феодалній Японії в широкому сенсі – світські феодали, у вузькому – військово-феодалний стан дрібних дворян,

що мали монополію на носіння зброї. У сучасній Японії служать уособленням «військового духу».

**САНСКРИТ** – одна із літературно оброблених давньо-індійських мов.

**САРАСВАТІ ДАЯНАНДА** (1824–1883 рр.) – індійський релігійний реформатор і просвітник. Вважав, що реформа індуїзму повинна повернути індійців до релігії давніх Аріїв, збереженої у Ведах. Заснував товариство «Арья самадж». Відкрито проти англійських колонізаторів не виступав, але часто говорив, що іноземці не зможуть забезпечити добробут індійського народу.

**СЕЛІМ III** (1761–1808 рр.) – турецький султан. Правив Османською імперією з 1789 р. Провів реформи в армії, сільському господарстві, в державному управлінні, у фінансах. Зміцнював централізовану владу, намагаючись врятувати державу від розпаду. Невдоволені його політикою воїни-яничари підняли заколот проти нього, в результаті якого він був усунутий з престолу в 1807 р., а згодом убитий.

**СЕЛІМ I** (бл. 1468–1520 рр.) – турецький султан. Султаном став у 1512 р., поваливши з престолу свого батька Баязіда II. Постійно вів загарбницькі війни, приєднав до Османської імперії багато країн Азії, Закавказзя, Африки: Вірменію, Курдистан, Північ Іраку, Сирію, Палестину, Єгипет, захід Аравії. Несподівано помер під час підготовки до великих завойовницьких походів на острів Родос і в Індію.

**СЕЛЬДЖУК** – глава тюркського огузського племені киник, яке кочувало у IX ст. між сучасним Казахстаном і Туркменією. Жив у X – на поч. XI ст. Служив при царі (ябгу) тюрк-огузів. Розірвав з ним стосунки, пішов зі своїми людьми в пониззя Сирдар'ї, прийняв іслам. Помер у віці 100 або 107 років. Його нащадки створили державу Сельджуків.

**СЕЛЬДЖУКИ** (тюрки-сельджуки) – відгалуження тюркської групи племен – огузів (предків туркмен і тюрк). Назву дістали за іменем свого вождя X ст. Сельджука, чиї нащадки Сельджукіди управляли ними, здійснивши в XI ст. великі завоювання на

Близькому і Середньому Сході. Брали участь в складанні туркменської, азербайджанської, турецької й інших народностей.

**СЕПАРАТИЗМ** – політичний рух або ідеологія, що виступає за відокремлення певної території або групи населення від існуючої держави з метою створення власної незалежної держави, автономії або приєднання до іншої держави. Прагнення до самовизначення, часто на основі етнічної, релігійної, культурної або економічної ідентичності. Може проявлятися у різних формах: від політичної агітації та переговорів до збройної боротьби. Приклади: Каталонський сепаратизм в Іспанії, шотландський націоналізм у Великій Британії, сепаратистські рухи на пострадянському просторі.

**СЕПАРАТНИЙ МИР** – мирний договір або угода, укладена однією з воюючих сторін окремо від своїх союзників, без їхньої згоди або участі. Порушення союзницьких зобов'язань, може призвести до розколу у військово-політичному блоці. Часто укладається з метою швидкого припинення власної участі у конфлікті, навіть якщо це шкодить інтересам союзників. Приклади: Брестський мир 1918 р. між Радянською Росією та Німеччиною та її союзниками під час Першої світової війни.

**СИКХИ** – члени релігійної общини сикхів в Індії. З XVII ст. вели боротьбу з Великими Моголами, у XVIII ст. створили в Пенджабі (Північно-західна Індія) свою державу (1765–1849 рр.), яка була підкорена англійцями. Сьогодні в Індії проживає близько 20 млн. сикхів.

**СИКХІЗМ** – монотеїстична релігія, що виникла в Пенджабі (Індія) у XV ст. Заснована гуру Нанак. Її ознаки: віра в єдиного Бога (Вахегуру), десятьох гуру як духовних наставників, священну книгу Гуру Грантх Сахіб. Важливими принципами є служіння, чесність, рівність, боротьба з несправедливістю. Чоловіки-сикхи традиційно носять тюрбан (дастар), не стрижуть волосся та бороду, мають гребінець (канга), браслет (кара) і кинджал (кірпан). Послідовники: сикхи.

**СИПАЇ** – загальна назва для солдатів-індійців, які служили в арміях європейських колоніальних держав в Індії, особливо у

Британській Ост-Індській компанії. Характерні ознаки: комплектування з місцевого населення, часто зберігали власні релігійні та культурні традиції, хоча й перебували під командуванням європейських офіцерів. Відіграли значну роль у військових кампаніях колонізаторів, але також брали участь у повстаннях проти колоніальної влади (наприклад, Сипайське повстання 1857 р.).

**СУЕЦЬКИЙ КАНАЛ** – прокладений через Суецький перешийок і з'єднує Червоне море біля міста Суец з Середземним морем біля міста Порт-Саїд. Відкритий в 1869 р., націоналізований Єгиптом в 1956 р.

**СУЛТАН** – мусульманський титул монарха або правителя, який має значну владу, але історично вважався нижчим за рангом від халіфа (духовного та політичного лідера всієї мусульманської умми). Характерні ознаки: передача влади за спадком (часто), володіння певною територією або державою (султанатом), здійснення політичної та військової влади. У різні історичні періоди значення й обсяг влади султанів варіювалися. Приклади: Османські султани, султани Малайзії, колишні султани в різних регіонах Близького Сходу, Північної Африки та Південної Азії.

**СУНІЗМ** – найбільша за кількістю послідовників течія в ісламі, яка визнає Сунну (життя та вчення пророка Мухаммеда) одним із основних джерел віровчення та шаріату (ісламського права). Характерні ознаки: визнання легітимності перших чотирьох праведних халіфів як законних наступників пророка Мухаммеда. Дотримання Корану та Сунни як основних джерел ісламу. Існують різні правові школи (мазхаби) в рамках сунізму.

**СУННА** – в ісламі – збірка висловлювань, дій та мовчазної згоди пророка Мухаммеда, що є другим за важливістю джерелом ісламського права після Корану. Вважається взірцем поведінки для мусульман у різних аспектах життя: релігійних обрядах, моральних принципах, соціальних відносинах тощо. Передається через хадиси – розповіді про життя та вчинки пророка.

**СХІДНЕ ПИТАННЯ** – Комплекс міжнародних суперечностей кінця XVIII – початку XX століть, пов'язаних з ослабленням

Османської імперії та боротьбою великих європейських держав (Росії, Великої Британії, Франції, Австро-Угорщини, Німеччини) за політичний, економічний та стратегічний вплив на її території та в регіоні Близького Сходу, Балкан і Чорномор'я. Включало боротьбу за контроль над протоками Босфор і Дарданелли, національно-визвольні рухи балканських народів, територіальні претензії великих держав, релігійні та етнічні конфлікти. Мало значний вплив на міжнародні відносини ХІХ ст., призвело до численних війн і дипломатичних криз, сприяло формуванню нових національних держав на Балканах.

**СЬОГУН** – титул верховних військових правителів Японії у 1192–1867 рр. За сьогунів імператорські династії не мали реальної влади. Всього були три династії сьогунів: Мінамото правила в 1192–1333 рр.; Асікага – в 1335–1573 рр.; Токугава – в 1603–1867 рр. Уряд сьогунів називався сьогунатом або бакуфу.

**СЬОГУНАТ** – вища форма правління в Японії, що мала структуру військової диктатури і характерна для ХІІ–ХІХ ст.

**ТОКУГАВА** – династія сьогунів, яка правила в Японії у 1603–1867 рр. Проводила політику ізоляції країни від зовнішнього світу. Повалена у результаті революції Мейдзі.

**ТОКУГАВА ІЄЯСУ** (1542–1616 рр.) – засновник династії сьогунів Токугава у 1603 р. Один із головних військово-політичних лідерів Японії епохи «воюючих країн».

**ТРАДИЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО** – тип суспільства, що характеризується перевагою аграрної економіки, становою або кастовою соціальною структурою, домінуванням традицій, звичаїв і релігійних вірувань, відносно повільними темпами соціальних та економічних змін, обмеженою соціальною мобільністю та часто авторитарними формами правління. Основні риси: ручна праця, натуральне господарство, колективізм, патріархальні сімейні відносини, незначна роль науки і технологій, сильний вплив релігії та міфології. Протиставляється індустріальному та постіндустріальному суспільствам, що характеризуються розвиненою промисловістю,

складною соціальною структурою, швидкими темпами змін та домінуванням наукового світогляду.

**ТРИАДА** – одна із загальних назв численних антиманьчжурських таємних товариств, що існували в Китаї у XVIII–XX ст.

**УЛЕМИ** – у мусульманському світі – шановані знавці ісламського богослов'я, права (шаріату) та релігійних наук. Улеми є авторитетними інтерпретаторами Корану та Сунни, а також можуть виконувати функції суддів, викладачів та релігійних лідерів. Відіграють важливу роль у формуванні та підтримці релігійної та соціальної ідентичності мусульманських спільнот, можуть мати значний політичний вплив. Не є єдиною ієрархічною організацією, але складаються з окремих авторитетних вчених та релігійних діячів.

**ФЕЛАХИ** – у країнах Близького Сходу та Північної Африки – селяни-землероби, які займаються сільським господарством. Термін часто асоціюється з бідним та залежним становищем селянства. В історичному плані фелахи часто перебували під владою великих землевласників або держави, сплачуючи податки та виконуючи повинності. У сучасному контексті термін може використовуватися для позначення сільського населення загалом, хоча і зберігає певний відтінок соціальної нерівності.

**ХАДЖ** – в ісламі – щорічне паломництво мусульман до священного міста Мекки в Саудівській Аравії. Є одним із п'яти стовпів ісламу, обов'язковим для кожного мусульманина, який має фізичну та матеріальну можливість здійснити його хоча б один раз у житті. Включає низку релігійних обрядів, що виконуються протягом кількох днів у визначений місяць ісламського календаря (зу-ль-хіджа). Має величезне релігійне, соціальне та культурне значення для мусульман усього світу, символізує єдність і братерство мусульманської умми.

**ХАДЖ ОМАР** (1797–1864 рр.) – західноафриканський полководець і мусульманський релігійний діяч. Був главою держави тукулерів (сенегальське плем'я), здійснив під прапором джихаду декілька завойовницьких походів, збільшив територію держави.

Організував мусульманські країни в басейні річки Сенегал на боротьбу проти французьких колонізаторів. Загинув у бою з повсталими племенами, і його держава розпалася.

**ХАДЖІ** – почесний титул, який надається мусульманину, що успішно здійснив паломництво (хадж) до Мекки. Отримання титулу хаджі часто супроводжується підвищенням соціального статусу та поваги в мусульманській громаді.

**ХАЛІФ** – в ісламі – титул духовного та політичного лідера мусульманської громади (умми) після смерті пророка Мухаммеда. Халіф вважався наступником Пророка у справах управління державою та захисту ісламу. Інститут халіфату існував з VII до XX ст. (з перервами). Найвідомішими були Праведні халіфи, Омеядський, Аббасидський та Османський халіфати. Після скасування Османського халіфату в 1924 р. інститут халіфату в єдиній формі не існує, хоча ідеї про його відновлення періодично виникають у деяких ісламістських рухах.

**ХАЛІФАТ** – форма ісламської держави, очолюваної халіфом – духовним та політичним лідером мусульманської громади, який вважається наступником пророка Мухаммеда. Теоретично – єдина ісламська держава, що керується за законами шариату. В історичній реальності халіфати часто були великими імперіями з різним ступенем централізації та впливу халіфа. Історичні приклади: Праведний халіфат, Омеядський халіфат, Аббасидський халіфат, Кордовський халіфат, Фатімідський халіфат, Османський халіфат.

**ХАТАМОТО** – васали сьогуна і удільних князів.

**ЦИСІ** (1835–1908 рр.) – китайська імператриця з Маньчжурської династії Цін, що фактично правила країною у 1861–1908 рр. від імені імператорів Тумчжи, Гуансюя і Пу І. Її правління ознаменувалося жорстокими розправами з прибічниками перетворень, послабленням Китаю, що потрапив в залежність від західних держав, невдачами у зовнішній політиці (нерівноправні договори з Англією, Францією, Росією та ін., поразка в японо-китайській війні 1894–1895 рр. та ін.), зростанням народного невдоволення.

**ЦІН** – імператорська маньчжурська династія, що правила в Китаї з 1644 р. після завоювання Китаю маньчжурами. Проводила в XVII ст. активну зовнішню політику (походи в Приамур'я, Джунгарію, Тибет, Індокитай), потім намагалася «закрити» Китай для європейців, але в 1840–1860-і рр. після т. зв. «опіумних воєн» європейські держави нав'язали Китаю ряд нерівноправних угод. Повалена в 1911 р. народно-демократичною революцією. Починаючи від засновника династії імператора Нурхаці аж до останнього імператора Пу І, всього за ці роки правило 12 імператорів.

**ШАРІАТ** – комплекс ісламських правових та етичних норм, що ґрунтуються на Корані, Сунні (традиції пророка Мухаммеда), іджмі (консенсусі ісламських правознавців) та киясі (судженні за аналогією). Охоплює широкий спектр питань, включаючи релігійні обряди, сімейне право, кримінальне право, комерційні відносини, етику та мораль. Розглядається багатьма мусульманами як всеосяжний життєвий кодекс, дарований Богом. Існує різноманітність інтерпретацій та застосування шаріату в різних регіонах та історичних періодах. Регулює особисте та суспільне життя мусульман у країнах з ісламською правовою системою або в мусульманських громадах.

**ШАХ** – титул монарха в деяких країнах мусульманського Близького і Середнього Сходу та в Індії. Уперше вжитий Сасанідами в Ірані.

**ШЕНЬШІ** – у Китаї часів імперії Цін (1644–1912) та попередніх династій – термін, що позначав місцеву знать, яка поєднувала в собі риси землевласників, освічених чиновників у відставці або тих, хто склав іспити на посаду, але ще не отримав призначення. Мали значний соціальний, економічний та політичний вплив на місцевому рівні. Користувалися певними привілеями, такими як звільнення від тілесних покарань та обов'язкової праці. Часто виступали посередниками між місцевим населенням та імперською владою, займалися благодійністю, підтримували освіту та громадський порядок. Відігравали важливу роль у функціонуванні китайського

суспільства протягом багатьох століть, їхній вплив поступово зменшувався з наближенням кінця імперії Цин.

**ШИЇЗМ** – один з двох основних напрямів в ісламі (поряд із сунізмом), що виник історично як політичний рух прихильників Алі ібн Абу Таліба, двоюрідного брата та зятя пророка Мухаммеда, як його законного наступника (халіфа). Визнання Алі та його нащадків (імамів) духовними та політичними лідерами мусульманської громади, непогрішними посередниками між Богом та людьми. Віра в особливу святість імамів та їхнє право на керівництво. Розвинена доктрина імамату. Існують різні гілки шиїзму (імаміти, ісмаїліти, заїдити). Переважає в Ірані, Азербайджані, Бахреїні, значні громади існують в Іраку, Лівані, Ємені, Саудівській Аравії, Пакистані та інших країнах.

**ЯНИЧАРИ** – привілейована піхота Османської імперії, що формувалася з полонених християнських хлопчиків (девширме), які насильно наvertsалися в іслам та проходили спеціальну військову підготовку. Відзначалися високою боєздатністю, дисципліною та особистою відданістю султану. Спочатку їм заборонялося одружуватися та займатися іншою діяльністю, окрім військової служби. З часом набули значного політичного впливу, часто втручаючись у державні справи та палацові перевороти. Існували з XIV до початку XIX ст. Їхня зростаюча політична влада та консерватизм призвели до їхнього розгрому та ліквідації султаном Махмудом II у 1826 р.

## This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

**Електронне навчально-методичне видання**

**Оксана Горбачик,  
Олександр Козій**

# НОВА ІСТОРІЯ КРАЇН АЗІЇ ТА АФРИКИ

**Частина 1**

**Дрогобицький державний педагогічний  
університет імені Івана Франка**

**Редактор**  
*Ірина Невмержицька*  
**Технічний редактор**  
*Ірина Артимко*

Здано до набору 10.07.2025. Формат 60x90/16. Гарнітура Times.  
Ум. друк. арк. 4,5. Зам. 67.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.  
(Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного  
реєстру видавців, виготівників та розповсюджувачів видавничої продукції ДК  
№ 5140 від 01.07.2016 р.). 82100, Дрогобич, вул. Івана Франка, 24, к. 203.